

בימי המנדט

ראשית ה'מתונות' במפלגת הפועל-הצעיר בשנים 1905–1917

מאיר חזן

א. מבוא

הפירוש המילוני של המילה 'מתונות' הוא עשייה זהירה, ביישוב-דעת ובנחת. ביטוייה של ה'מתונות' כמושג פוליטי בתנועת העבודה פשטו ולבשו צורה בחליפות העתים. שלמה צמח, מראשוני הפועל-הצעיר, טבע באפריל 1905 את הססמה 'כיבוש העבודה',¹ וזו היתה למכתם שביטא את אחד מעיקרי משנתם של הפועלים בארץ-ישראל. בחלוף יותר מארבעים שנה העיר אליעזר קפלן, מבכירי מפא"י, למארגני מועצת השומר-הצעיר על כרוזה שנתלתה באולם הכנס ונרשם בה 'בכוח ההעפלה ובכיבוש'. קפלן טען כי עדיף היה לכתוב 'בכוח ההעפלה והיצירה', ונימק: 'התוכן הוא אותו תוכן, אבל הסיסמאות האלה מביעות תורת חיים ודרך חיים'.² במוקד מאבקייהם של בעלי הדעות ה'מתונות' בהפועל-הצעיר ובמפא"י בתקופה המשתרעת בין שני סוגי ה'כיבוש' עמדה הדילמה בדבר מינון הכוח שיופעל במסגרת המאמץ להגשמת הציונות.

סוגיית השימוש בכוח, תכליתיו המדיניות והשלכותיו המוסריות והחינוכיות העסיקה רבות את היישוב היהודי בארץ-ישראל במחצית הראשונה של המאה ה-20. היא נחלקת לשישה תחומים עיקריים: גורלה הפוליטי של ארץ-ישראל, דרכי המאבק בשלטון המנדט הבריטי, ההתמודדות עם הערבים, אופני יישוב הארץ ובנייתה, העימות הפנימי על השליטה ביישוב, וטיב האופקים הרעיוניים והמסריים הערכיים המוקנים לציבור הרחב, ובייחוד לבני הנוער. תנועת העבודה בכללה ומפלגותיה בפרט היו צומת מרכזי ומכריע בוויכוחים שפרצו בתנועה הציונית בנושאים הללו באותה עת.

* אייל כפכפי, מורתי בסמינר 'אורנים', הציעה לי בזמנו לעסוק בחקר הזרם המתון במפא"י. היא נספתה בתאונת דרכים בפברואר 2002. המאמר הזה מבוסס על עבודת דוקטור 'הגישה המתונה בסוגיות ביטחוניות ומדיניות בהפועל-הצעיר ובמפא"י בשנים 1905-1945', המצויה בכתובים. העבודה נכתבת בהנחייתה של פרופ' אניטה שפירא, במסגרת בית-הספר למדעי היהדות באוניברסיטת תל-אביב.

1. שלמה צמח, 'אלה תולדות השם', הפועל הצעיר, 27.12.1929; הנ"ל, שנה ראשונה, תל-אביב 1965, עמ' 148-155.

2. פרוטוקול דברי קפלן במועצת השומר-הצעיר, 10.4.1947, אצ"מ ו' S53/227.

בתקופת העלייה השנייה נחשפו בחוגי הפועלים, עתים במובלע עתים במודע, קווי מחלוקת גלויים ופוטנציאליים בסוגיית השימוש בכוח. הפרשות מתחומי העבודה והשמירה, שנעמד עליהן להלן, שרטטו באורח ראשוני את מגמותיה של ההתנגשות העתידית בתנועת העבודה בסוגיה זו. במאמר הנוכחי, העוסק בשנים 1905-1917, נתבונן בהקשרים הרלוונטיים לענייננו במאבקים למען עבודה עברית, במימוש ערך השמירה אגב חיכוכים עם ארגון 'השומר' ובימי מלחמת העולם הראשונה.

הדיון יחתור להמחיש את קיומם של דגמי התייחסות שונים לנושא השימוש בכוח בשחר ימיהם של הפועלים בארץ-ישראל. דגמים אלה, בדמותם של 'אקטיביזם' ו'מתניות', היו מימי הפולמוס סביב ההתנדבות לגדוד העברי בשנת 1918 ואילך לגורמי קבע בעיצובן של התודעה ושל העמדות הפוליטיות המנוגדות בתנועת העבודה.³ עם זאת, מובן שהתשתית להתגבשותם של דגמי התייחסות אלה היתה פרי מסה ומעש בתקופה שקדמה לכך, ומאמר זה מוקדש לעיון בניצני התרומות של דגם התייחסות ה'מתון'. המאמר יתרכז בשאלות: באילו תחומים נחשפו ביטויים של עמדה 'מתונה' בהפועל-הצעיר בפרק הזמן הנדון ומה היו גילוייהם? האם ניתן להבחין בין גוונים שונים בקרב אישים שבעניינים מסוימים החזיקו בתפיסה 'מתונה'? מה מידת הדיוק בדימוי ה'מתון' שדבק במפלגת הפועל-הצעיר, דימוי שקנה לו אחיזה בתודעה ובכתיבה ההיסטורית בדבר השקפה 'מתונה' שאפיינה את המפלגה כל ימיה?

הגישה ה'מתונה' עתידה להיות אחד הזרמים הבולטים בתנועת העבודה בשנות המנדט הבריטי על ארץ-ישראל. בימי מחלוקת ופולמוס סביב ההתנדבות לגדוד העברי, שימוש באלימות כלפי פנים, במאבק נגד הספר-הלכן בשנת 1939, במבצעי תנועת המרי העברי ובקונגרס הכ"ב, אם לציין כמה צמתים בולטים, עמדה ה'מתנית' במוקד העימותים הפוליטיים ביישוב ובתנועה הציונית. מכאן החשיבות שנודעת לבירור ערש צמיחתה וגילוייה הראשוניים של 'המתניות' בהפועל-הצעיר, שאמנם היה הרכיב המשני אך גם זה שבלעדיו לא היתה זוכה לקום המפלגה הפוליטית הדומיננטית בימי המנדט - מפא"י.

הנחת היסוד של חיבור זה היא שקיים צורך להבחין בין שני דפוסים של 'מתניות' ששררו במפלגת הפועל-הצעיר. מוביליו של הדפוס הראשון היו אליעזר שוחט ויוסף אהרנוביץ. יסודותיו, שהשתרשו כאלמנט מרכזי במורשת הפועל-הצעיר אף שכמה מהם זכו למעמדם רק לאחר מחלוקת, הם הענקת קדימות לדרך העבודה, התרחקות מצבאיות, רתיעה ממהפכנות ומדחיקת קץ בחיים הציבוריים והסתייגות ממעשי אלימות בעימותים פנימיים. הרכיב האחרון תואר בידי אליעזר שוחט, שאמר פעם: 'אלימות למה היא משולה? לאדם המנסה ליישר את שיעור-זקנו - בגפרור דולק... לעולם אין אתה יכול לשלוט בגפרור. אתה מתחיל בו, אבל היכן הוא יגמר - אין אתה יכול לדעת'.⁴ דפוס ה'מתניות' השני כלל, נוסף על יסודות

3. אניטה שפירא, חרב היונה, תל-אביב 1992, עמ' 130.

4. חיים שורר, 'אליעזר שוחט', במערכה ובמערכת, תל-אביב 1971, עמ' 243. הדברים נאמרו על אלימות כלפי פנים. הקשרם הספציפי אינו ידוע.

הדפוס הראשון, גם התנגדות לאקטיביזם בתחומי הביטחון והפוליטיקה, וטיפוח השאיפה להידברות בין יהודים לערבים. החוט המקשר ברמה העקרונית בין שני דפוסי ה'מתניות', שתרים לקיומם במסגרת מפלגתית אחת, הותווה בידי יוסף אהרנוביץ שגרס כי החלוץ העברי בארץ-ישראל 'אינו מקדש את האמצעים לשם המטרה, כי אם משתמש באמצעים כאלה, שהם עצמם כבר מכילים בתוכם חלק גדול מהמטרה'.⁵ האישים המרכזיים שהחזיקו בהכללה בדפוס ה'מתניות' השני בהפועל-הצעיר ובמפא"י, אם כי לא בכל עניין היו מקשה אחת, הם: יוסף שפרינצק, אליעזר קפלן, דוד רמז, חיים ארלוזורוב, פנחס לוביאניקר (לבוך), ברל לוקר, אברהם קצנלסון (ניסן), יצחק לופבן, יעקב אורי, שמואל דיין, עדה פישמן (מימון), יוסף בריץ, ישראל גורפינקל (גורי), שמואל גביש, פריץ נפתלי וקדיש לוזינסקי (לוז). למרביתם, פרט לרמז, לוקר ונפתלי, היה רקע ביוגרפי בהפועל-הצעיר, בחבר הקבוצות ובגורדוניה. אישים נוספים דגלו ב'מתניות' בפרקי זמן שונים ובמידות שונות: אליעזר יפה, נתן חפשי, יצחק וילקנסקי (אלעזרי-וולקני), אנצו סרני ומיכאל אסף.⁶

מקורותיהם הרעיוניים של ה'מתונים' היו נטועים באורח מובהק בציונות ה'מדינית' ובציונות ה'מעשית', בפרשנותו של עולם המחשבה הסוציאליסטי. ה'מתונים' ביכרו את הרצל על אחד העם, כמצפן בסבך תלאותיה של הגשמת הציונות. מבחינת השקפתם העקרונית על מהותה של התנועה הלאומית היהודית ותכליתה, הם זיהו עצמם חד-משמעית כמי שפוסעים בנתיב שסלל חוזה המדינה ולא כחסידיו של הוגה ה'מרכז הרוחני'. שפרינצק ולופבן הרבו לכתוב בנושא זה. השניים הלכו שבי אחר היופי של הופעת הרצל, אחר ניסונו לעשות פוליטיקה ודיפלומטיה מן האגדה על הכוח היהודי, ובייחוד אחר הקסם שהציתה בנעוריהם פעילותו למען חזון כינונה של מדינה יהודית, שבו דבקו כל ימיהם. כמי שתמכו לאורך שנים בהליכה בקטנות, הם נזקקו לדמותו של הרצל כמצפן המורה את היעד הנשאר, אף אם אין מנופפים בו תדיר לצורכי פולמוס והתהדרות המנותקים מהמציאות הקונקרטיה. שפרינצק הבהיר זאת בחדות: 'כל ימי הייתי חדור הרגשה הרצלאית, הרגשתי את עצמי "הרצל'יסט" וזרים היו לרוחי הסנטימנטים של אחד-העמיות'.⁷ היבט זה הוא עקרוני להבנת תחומיה וגבולותיה של ה'מתניות' בהפועל-הצעיר ובמפא"י. בזמנים כאלה ואחרים התקיימה קרבת דעות בין ה'מתונים' לגופים כגון 'ברית שלום' בעניינים שונים הקשורים לסוגיית השימוש בכוח ובצבאיות. ברם, ההזדהות המוחלטת עם הרצל ועם השאיפה לכוונן מדינה יהודית, שבהם דבקו ה'מתונים' בהתמדה וללא תנאי, הצצה ברורות בין המגמות השונות במישור

5. יוסף אהרנוביץ, 'לשאלת מלחמת המעמדות', הפועל הצעיר, 24.11.1922.

6. אנצו סרני ומיכאל אסף היו חברים באחדות-העבודה. על מתינותו של סרני ראו: רות בוגדי, השליח: חייו ומותו של אנצו סרני, תל-אביב 1974, עמ' 140-142, 233-239, 267-270. אסף ערך את המדור הערבי בעיתון דבר ונדע בהשקפותיו המתונות.

7. למשל, יוסף שפרינצק, אגרות, ב, תל-אביב תשכ"ט, עמ' 16-17; [הנ"ל] 'להג יובל החמישים של יוצר התנועה הציונית - הד"ר תאודור הרצל ז"ל', הפועל הצעיר, 26.5.1910; יצחק לופבן, 'אחרי עשרים שנה', שם, 22.7.1924; הנ"ל, 'העלייה השנייה והציונות', שם, 24.3.1929; הנ"ל, 'מדינת היהודים', שם, 10.7.1944; נתן רוטנשטיין, 'הצד והאמצע', שם, 24.2.1959.

הפוליטי, ותורמת לאיתור מיקומה של ה'מתינות', שמאמר זה דן בה, בספקטרום המדיני הציוני והיישובי.

ההערכה הגורפת לחזונו המהפכני של הרצל התמזגה היטב ביחסם העקרוני של מרבית חברי תנועת העבודה לפעילותם בארץ-ישראל, בהתעלם מהשקפתם המדינית-בטחונית. לדעתם, נצרף בה יסוד מהפכני, החותר לחולל תמורה בהוויה היהודית, מבחינת אורחות החיים, דפוסי החשיבה ודרכי ההתנהגות. הרתיעה מפני מהפכה בחיי הציבור, שאפיינה את הפועל-הצעיר, תרמה להעצמת חשיבותה של המהפכה בחיי הפרט, המקנה באמצעות העבודה גם זכות מוסרית על הארץ. הבלטת ערכה הרוחני של העבודה, שניכרה במיוחד במאמרו של אהרן דוד גורדון, שימשה גם מחסום תודעתי ומעשי בפני נטיות כוחניות, בלי לעמעם מזיווים של החיים המהפכניים במהותם שניהלו החלוצים, וכמובן בלי להמעיס ממשקל ההיבט המהפכני פרי דבקותם בדרכו של הרצל.⁸

ב. 'כיבוש' מעורטל ממחלצות

מפלגת הפועל-הצעיר נוסדה בפתח-תקווה ב-21 באוקטובר 1905. לקראת המפגש שפתח את שורת ההתייעצויות אשר הוליוכו להקמתה, יצק כאמור צמח את המכתם 'כיבוש העבודה'. ההתוועדות שנערכה ביפו באפריל 1905 דנה לכף שלילה 'קול קורא' ששלח יוסף ויתקין לאליעזר שוחט זמן-מה קודם לכן, ובו האיץ בצעירים לעלות ארצה ולייסד מושבות בבעלותם. ויתקין הזהיר בכרוז מפני הסכנות האורבות לבאים, ובכללן 'משטמת ואכזריות הסביבה אשר תכיר בכם מתחרה מסוכן'. במפגש נוסף נקבע שם הארגון: 'הסתדרות הפועלים העברים הצעירים בארץ-ישראל'. השם אמר להדגיש, בין השאר, את שאיפת ההסתדרות החדשה להשתלב במזרח ולהיטמע באווירת התסיסה באזור, שפיעמה בגופים כגון 'התורכים הצעירים' ו'המצרי הצעיר'. מבחינה אחרת, השם שנבחר נועד לאזן את סממת 'כיבוש העבודה', שרביץ עליה הנטל שמא מופנה עוקצה נגד הפועל הערבי במושבות מצד כובשים נוכרים.⁹

8. ישראל קולת, 'הפועל הצעיר - מכיבוש העבודה לקידוש העבודה', בדרך, א (ספטמבר 1967), עמ' 48-51, 58. יצחק לופבן כתב במלאות שנה לטביעתו של בוסל: 'מאויים גדולים לשחרור לאומי ואנושי הונחו ביסודה [של דגניה]. מאבני צדק נבנתה, מנפשם ודמם של חלוצי המהפכה בעם העברי, המהפכה אשר תבוא מבפנים, אשר אינה כופה הכרה ושלטון באש ובחרב [...]'. יצחק לופבן, 'לזכרו', הפועל הצעיר, 18.7.1920.

9. שלמה צמח, 'אלה תולדות השם', הפועל הצעיר, 27.12.1929; הנ"ל, בראשית: לתולדות ההתישבות בארץ, תל-אביב 1946, עמ' 34-48; הנ"ל, שנה ראשונה, עמ' 148-155; 'מזכרונות חבר ותיק' [אליעזר שוחט], פרקי הפועל הצעיר, א (1935), עמ' 52-53; אליעזר שוחט (עורך), כתבי יוסף ויתקין, תל-אביב 1961, עמ' 23-31; יוסף שפירא, הפועל הצעיר: הרעיון והמעשה, תל-אביב 1968, עמ' 13-14, 27-29, 72-73; ישראל קולת, 'אידאולוגיה ומציאות בתנועת העבודה בארץ-ישראל 1905-1919', עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים 1964, עמ' 89-93; קולת (לעיל הערה 8), עמ' 31-32; שולמית לסקוב, קול קורא: חייו וזמנו של יוסף ויתקין, תל-אביב 1986, עמ' 68-69, 79-83.

תכנים שונים קופלו בצירוף המילים 'כיבוש העבודה' כבר מרגע בריאתו. במקורו נועד המושג להציב את העבודה במקום את הצ'רטר כדרך להגשמת הציונות. המימרה השתגרה עד מהרה כעוגן וכססמה להתארגנות הפועלים בארץ-ישראל. המודעות לכורח לעצב את גישת הפועל-הצעיר כלפי הערבים הותירה את רישומה רק בין השיטין בפרוגרמות הראשונות של ההתאגדות. אין למצוא בהן זכר ל'מתינות' כביטוי עקרוני להלכה מדינית. 'כיבוש' היתה התיבה הבולטת באותן תוכניות, שעם מחבריהן נמנו אליעזר שוחט, שלמה צמח וזאב סמילנסקי. אניטה שפירא ציינה שהמובן העברי המקובל למושג 'כיבוש' הוא השתלטות, ועמדה על השימוש במושג כה תוקפני לגבי פעולות הרחוקות מטבען מאגרסיביות, כגון עבודה והכשרה עצמית לחיים חקלאיים.¹⁰

בשחר תקופה חדשה, ערב הקמת מפא"י בשנת 1930, השתדלו שותפים לעיצוב השקפתו של הפועל-הצעיר לנער את חוצנם מן הפן האלים שדבק ב'כיבוש'. לופפן כתב אז כי פירוש המילה 'כיבוש', שטבעה תנועת העבודה והכניסה למילון הציוני, מעולם לא היה לכבוש את אשר יצרו אחרים אלא 'ליצור את הדברים בכוחות עצמנו ולהגשימם באופן בלתי אמצעי'.¹¹ אולם כפי שהודה ומן-מה קודם לכן חבר הפועל-הצעיר צבי לופט, 'אין זה מקרה בלבד, שאנו משתמשים בעבודתנו במקרים רבים בטרמינולוגיה צבאית', הכוללת ביטויים כגון 'חזית', 'כיבוש', 'תכנית ותכסיס פעולה', 'נצחונות' ואף 'מפלות'.¹² בביטויים אלה, שהיו תולדת המאבק העיקש למען עבודה עברית, גולמה סיטואציית העימות, החברתית-רעיוני בראש ובראשונה, שאליו נכנסו במודע הפועלים בארץ-ישראל כבר מתחילת דרכם בה.

התנגשות אלימה ראשונה בראשון-לציון

במהלך השביתה שפרצה ביקב של ראשון-לציון בימים 3-4 במרס 1907 נחשף לראשונה באורח גלוי ובנסיבות קונקרטריות דבר קיומן של מגמות מנוגדות בקרב מפלגות הפועלים בנוגע לשיטות המאבק בעת עימות מקצועי עם מעסיקים. העילה לשביתה היתה פיטוריהם של שישה מתוך כחמישים פועלי היקב היהודים בתואנה שאין להם תעסוקה. המפוטרים לא נהנו מתמיכת חבריהם למלאכה. לכן הועיקו לעזרתם עמיתים ממושבות סמוכות, חסמו בסיועם את שערי היקב, ומצוידים במקלות ובאקדחים מנעו את חידוש העבודה במקום. שליחים מהפועל-הצעיר ומפועל-לציון נקראו לתווך בין הנהלת היקב למפוטרים. לאחר

לפירושים אחרים של התיבה 'צעיר' בשם המפלגה ראו: צבי סוחובולסקי, אדם ועמלו, תל-אביב 1973, עמ' 74; יהודה סלוצקי, מבוא לתולדות תנועת העבודה, תל-אביב 1973, עמ' 176.

10. שלמה צמח, 'דרכי כבוש העבודה במושבה', הפועל הצעיר, 18.5.1928; הנ"ל, בראשית, עמ' 47; הנ"ל, שנה ראשונה, עמ' 154, 227; 'שרטוטי "תכנית" ל"הפועל הצעיר"', פרקי הפועל הצעיר, א, עמ' 4; קולת (לעיל הערה 8), עמ' 32; אניטה שפירא, המאבק הנכוב, תל-אביב 1977, עמ' 18-19, 353. למשמעויות השונות של 'כיבוש העבודה' ראו: 'שפירא, הפועל הצעיר, עמ' 14.

11. יצחק לופפן, 'ערב האיחוד', הפועל הצעיר, 27.12.1929.

12. צבי לופט, 'יבנאל או ימה?', הפועל הצעיר, 21.5.1925.

שהתבררו נסיבות האירוע, הביעו נציגי הפועל־הצעיר את התנגדותם להשבתה ואילו נציגי פועל־ציון, ישראל שוחט ודוד בן־גוריון, העניקו לה גיבוי. בלהט הרגשות נוכח המחלוקת על דרכי המאבק המקצועי, איים אחד השובתים על יוסף אהרנוביץ, המתווך הבכיר מטעם הפועל־הצעיר, כי הוא יירצה. בסופו של דבר נאלצו המפוטרים להשלים בלית־בִּרְרָה עם זכותה של הנהלת היקב להחליט את מי היא רוצה להעסיק, הוויכוח שהתלקח בין המפלגות אגב התקרית גלש לדפי העיתונות. במפלגת הפועל־הצעיר גרסו כי אחד התנאים העקרוניים לקיומה של שביתה הוא שאמצעיה ודרישותיה יהיו תרבותיים, 'כי בטרור והתנפלות משתמשים רק בימי 'רבולוציה' [כ]שכלו כל האמצעים'. גם אם יכנו אותם 'בוגדים' ו'פרובוקטורים', הבהירו, יעדיף הפועל־הצעיר לקדם את האינטרסים של הפועלים 'בצעדים נכונים ובטוחים, אף כי מדודים [...]'.¹³

בעת השביתה היקב הוצבה חזיתית הנכונות להסעיר את הרוחות ואף לאיים במפורש בשימוש בנשק אם יידחו התביעות, לעומת השאיפה לצמצם את תחומי הוויכוח ולהזדקק לאיפוק מרבי בניהול מאבק. ניצניה של הגישה המיליטנטית זוהו באותה עת עם עולי רוסטוב מקרב פועל־ציון, וברי כי בשלב זה אורחותיה טרם לובנו בקפידה הנדרשת. היא התחככה באורח חשיבה הנרתע מאיום בשימוש בכוח לצורך השגת יעדים מקצועיים, שגם הוא עוד עתיד יהיה להתנסות בכמה טלטלות לפני שייחפך לעמדה המוכרת שבה דוגל הפועל־הצעיר. דווקא משום שזה היה ויכוח אשר התנהל סביב התנגשות שנטלו בה חלק יהודים בלבד, ומאחר שהדיונים על אודותיו התרחשו בשטח לפני שזכו בדיעבד לשקלא וטריא במוסדות הפורמליים של המפלגות, נודע ערך למתח הכמעט אינסטינקטיבי ששרר בחוגי הפועלים בין העמדות הסותרות באשר ללגיטימיות של הפעלת הכוח בחיי המעשה. זאת עוד בלי שנשקלו כדבעי בשעת הפולמוס ההשלכות הפוליטיות של התנהגות מסוג זה על החתירה לקדם את יעדיה של התנועה הלאומית היהודית. ההשקפה המבכרת 'מתינות' בעתות משבר ומסויגת משימוש בכוח במחלוקות פנימיות תתברר שוב ושוב במרוצת השנים כאחד ממוקדי הוזהות המייחדים את הפועל־הצעיר בחברה היישובית.

על 'השאלה הנעלמה'

במאמרו הפרוגרמתי היחיד קבע אליעזר שוחט, כי 'לא כובשי ארצות אנחנו [...] כל מה שיעשה בארץ צריך להיעשות על ידינו [...] ורק בזיעתנו אנו צריכה להירטב אדמתנו. ורק

13. 'הועד המרכזי' להסתדרות 'הפועל־הצעיר' בא"י, 'האינצידנט ביקב ב"ראשון לציון', 'העולם', 12.6.1907; יוסף אהרנוביץ (פועל צעיר), 'תשובה גלויה לעורך ה"יודעשר קעמפפר"ר', 'העולם', 24.7.1907; יהודה סלוצקי, 'דיון בבעיות יחסי עבודה בראשית ימי העליה השנייה', הציונות, ג (1973), עמ' 198-213; שבת, קנאת דוד, א, ירושלים ותל־אביב 1976, עמ' 110-113. יוסף ברץ, שעלה ארצה שבועות ספורים לפני השביתה ביקב, נזעק עם חבריו לעזרת השובתים ולימים סיפר כי בדרכו למקום היה מאושר שבגורלו 'עלה' להשתתף במלחמת קודש זו'. בהגיעם ליקב 'הצעות עלו עד לב השמים. מצד אחד צעקו: דם ואש! ומצד שני היו יהודים שהעזו לכבות את הבעירה שעלולה היתה להבעיר ולהחריב'. יוסף שפירא, 'יוסף ברץ איש דגניה', בתוך: הנ"ל (עורך), ספר יוסף ברץ, [ללא מקום ההוצאה] 1968, עמ' 13-14.

ידינו אנו צריכות להחיות רגביה.¹⁴ המאמר עתיד להשאיר 'רושם כביר' על חיים ארלוזורוב הצעיר. בראשית דרכו הפוליטית בגרמניה, בשנת 1919, חזר ארלוזורוב על הדברים בנוסח דומה: 'אין לך דבר שמרתק אל רגב האדמה יותר מן הזיעה המשקה אותו'. עם זאת, ארלוזורוב חידד את המסר המדיני, בהדגישו כי מ'שכבות העם העובד' צריכים לבוא 'הכוחות, שיבטיחו לנו בכיבוש שבדרכי שלום, במעדר ובמכוש, במחרשה ובאת, את המולדת'.¹⁵ בדברי שוחט וארלוזורוב, למרות גווניהם, בולט הרדיקליות שאפיין את הפועל-הצעיר בענייני חברה וכלכלה. נכונותה העיקשת של המפלגה להתמודד על כיבוש האדם לעבודה ועל מקום העבודה טמנה בחובה מודעות לכורח המאבק נגד הפועל הערבי כחלק מן החתירה להגשמת חזון העבודה העברית. בה'בעת תבעו מקצת חברי הפועל-הצעיר שדגלו ב'מתינות' כלפי הערבים לצמצם את ההתנגשות בחזית העבודה לתחום זה, בלי שהדבר יפורש כנדבך בעימות כולל ובלתי-נמנע עם הערבים על השליטה הפוליטית בארץ.¹⁶ תבנית זו, שהעניקה את הבכורה בתחייה הלאומית לדרך העבודה, תוך כדי הימנעות מובלעת מראיית הערבים כאויבים מדיניים בכוה, עמדה בבסיסה של ה'מתינות'.

הביטוי המתועד המוקדם ביותר הקיים על עמדת הפועל-הצעיר כלפי הערבים מצוי בגיליון הראשון של הפועל הצעיר, ששוכפל בהקטוגרף והופיע באפריל-מאי 1907. העורך יוסף אהרנוביץ הביע דאגתו מפני התחזקות הערבים, המתפרנסים בעקיפין מכספי התמיכה של המוסדות הציוניים ביישוב. מובן 'עד כמה גדולה היא הסכנה אם הערבי הזה יתפתח, יפקח את עיניו ויראה שהיהודים משתמשים ברכוש שלא הם עמלו בו, כי אם הוא, הערבי. איפה הוא אז הביטחון שסוף רכושנו בארץ-ישראל לא יהיה כמו זה של רכושנו ברוסיה, ברומניה, במרוקו ובעוד ועוד ארצות'.¹⁷ התקשרות היהודים לעבודה נועדה לסייע במניעת פוגרום, לקומם את תחושת הביטחון הקיומי שנמוגה בגולה ולהבטיח את עתידו של המפעל הלאומי בארץ-ישראל. ברקע הדברים מבצבצת ודאות כי הערבים עתידים להתנכל ליישוב. 'שאלה נעלמה', מאמרו של יצחק אפשטיין שפורסם בספטמבר 1907, פתח את הפולמוס ביישוב בסוגיה הערבית. אפשטיין הדגיש את מרכזיותה להגשמת הציונות. הוא קבע 'ש'ל כל הפחות בארץ-ישראל אין לעת-עתה שום תנועה ערבית במובן הלאומי והמדיני של המושג הזה'. למרות זאת, מצא אפשטיין כי חיוני להתוות דרך להסדרת היחסים בין שני העמים התובעים זכות על הארץ באמצעות קידום אינטרס הדדי ליישובה ולפיתוחה, ולטיפול הכרתם והרגשתם הלאומית של הערבים. הוא ציין את

14. פועל גלילי [אליעזר שוחט], 'יצירה לאומית וחשבונות', הפועל הצעיר, 9.12.1910.

15. חיים ארלוזורוב, 'התביעות שאנו תובעים מעצמנו', דבר, 11.6.1958 (המאמר פורסם לראשונה בכתב העת די ארבייט בשנת 1919); ישראל רייכרט, 'כרכי "הפועל הצעיר" והיים ארלוזורוב', הפועל הצעיר, 12.6.1957 (מכאן הביטוי 'רושם כביר').

16. שפרינצק, אגרות, ב, עמ' 18, 24-25.

17. א. [יוסף אהרנוביץ], 'מכתבים לידיד', הפועל הצעיר, 1 (אייר תרס"ז) (אפריל-מאי 1907).

קנאותם של הערבים לאומתם ובייחוד לדתם, הביע את חששו כי נישולם מאדמתם תמורת כסף יעוררם 'להשיב בכוח האגרוף', והזהיר: 'אל לנו להתגרות בלביא נרדם!'¹⁸ לעניינינו, נודעת חשיבות לתגובתם של חוגי הפועל-הצעיר לגישתו העקרונית של אפשטיין. לפחות בתחילה היא היתה עוינת באופן חד-משמעי. משה סמילנסקי, ממקורבי הפועל-הצעיר דאז, וזאב סמילנסקי, מבכירי חבריו באותם ימים, תקפו בחריפות את אפשטיין.¹⁹ שבועות אחדים לפני פרסומו של 'שאלה נעלמה', הופיע בהעולם מכתב מאת שלמה צמח, שסיפר על ויכוח בינו לאדון אחד שגרס כי היהודים גורמים עוול מוסרי לערבים בגזולם מהם את ארצם. צמח השיב לו שמקור זכותם של היהודים כאומה לגרום עוול לערבים כפרטים הוא הנדודים, העוני והלחץ שמפעילים עליהם העמים, ומהצורך להסיר מכשולים העומדים בדרכם. צמח חתם: 'ככה דורס גם האריה את הנעוצים בבורחו מפני רודפיו!'²⁰ אפשטיין וצמח היו חלוקים בשאלה מיהו האריה בסיפור הארץ-ישראלי. בחובו של הדימוי הציורי שכנה הבנה כי סיטואציה של התמודדות על קיום אורבת ליהודים, בחדשם את הקשר הלאומי עם ארץ אבותיהם. ההודאה בגרימת עוול וראייתו כבן-לוויה מובנה במעשה הציורי לא נסתרה מעיני מקימי הפועל-הצעיר. כך גם באשר לעימות הפוטנציאלי. ההכרה כי שורר ניגוד אינטרסים בסיסי בין היהודים לערבים וההערכה כי בשלב מסוים הוא עתיד להוביל להתנגשות ביניהם ליוו את הפועל-הצעיר מראשיתו. עמדה זו קיבלה גושפנקא בגיליון המודפס הראשון של הפועל הצעיר, שיצא לאור באוקטובר 1907. במוטו שהתנוסס בראשו נקבע העיקרון הפרוגרמתי המנחה את הפועל-הצעיר: 'תנאי הכרחי להתגשמות הציונות - כיבוש כל מקצועות העבודה שבארץ על-ידי יהודים'. מאמר הפתיחה, 'העבודה הריאלית בא"י', אושר בוועד המרכזי של המפלגה. נכון לראותו כגילוי מוסכם של השקפותיה בתחילת דרכה. שורטטו בו הקואורדינטות שבמסגרתן תוגשם התוכנית המתומצתת שהופיעה במוטו. במחבר המאמר, אהרן טורקניץ, נטבעה השקפת עולמו של אחד העם.²¹ המסגרת המושגית שממנה שאבה הרשימה את שיטת התייחסותה

18. יצחק אפשטיין, 'שאלה נעלמה', השלח, תשרי תרס"ח (ספטמבר-אוקטובר 1907), עמ' 196. ההדגשה במקור. המאמר הוא עיבוד של הרצאה שנשא אפשטיין לפני אגודת 'עבריה' בימי הקונגרס הציוני השביעי בשנת 1905.
19. חירותי [משה סמילנסקי], 'מעניני הישוב (ב)', הפועל הצעיר, שבט-אדר א' תרס"ח (ינואר-פברואר 1908); ופסי [זאב סמילנסקי], 'מן הדמיון אל המציאות', העולם, 28.8.1908, 11.9.1908, 18.9.1908; יוסף גורני, 'האידיאולוגיה של "כיבוש-העבודה"', קשת, לח (חורף 1968), עמ' 79, הערה 39; יוסף גורני, השאלה הערבית והבעיה היהודית, תל-אביב 1985, עמ' 48-51.
20. פועל צעיר [שלמה צמח], 'צורר מכתבים של פועל צעיר מטרף בדעת', העולם, 12.6.1907. ראו גם: שלמה צמח, פנקסי רשימות 1962-1973, תל-אביב 1996, עמ' 272-273.
21. 'העבודה הריאלית בא"י', הפועל הצעיר, חשון תרס"ח (אוקטובר 1907). המאמר נדפס ללא שם מחבר. על זהותו של אהרן טורקניץ כמחבר המאמר ועל אישור נוסחו בוועד המרכזי של הפועל-הצעיר ראו: א' מונצ'יק, 'השנה הראשונה', בתוך: י' לופבן (עורך), ארבעים שנה, תל-אביב 1947, עמ' 17. על טורקניץ ראו: קולת (לעיל הערה 8), עמ' 29-30.

לערבים היא מאמרו של אחד העם, 'אמת מארץ ישראל'.²² במאמרו לא התעלם טורקניץ מהשלכותיהם של היחסים בין שני העמים החיים בארץ על אפשרויות העבודה בה בפרט, ועל הגשמת הציונות בכלל. הוא הבהיר:

הסכסוכים המתרחשים לבוא בין הפועל הערבי ונותן-העבודה היהודי יתחדדו עוד יותר על-ידי האנטגוניזם הלאומי. גם עכשיו אין אף פועל ערבי אחד, שלא ידע ברור, מה מגמתנו פה ולמה אנו שואפים, אלא שעד עכשיו לא יצאה הגדרה זו מגדר הפסיביות. ומה יהיה כאשר ההכרה הזאת תוליד את הרפלקסיה הטבעית, – זה אנו מניחים לבעלי דמיון עשיר שיתגדרו בו.

שש-עשרה שנה הבדילו בין שני המאמרים. מאמרו של אחד העם חובר בידי הוגה דעות שבא לארץ-ישראל כאורח מזדמן המצויד בעין חדה, ורשמיו היו מעוגנים לא במעט בהשקפתו על תופעת האנטישמיות. מאמרו של טורקניץ נבע מהמיית לבם של צעירים, שהכריעו כי ארץ-ישראל תהיה ביתם האישי והלאומי. למרות זאת, אותם יסודות מופיעים בשני המאמרים: ההכרה בקיומו של סכסוך עקרוני בין העמים, מודעות הערבים לכוונות היהודים, הפסיביות שהם נוהגים בה עד כה, ובייחוד האזהרה כי בכוא העת יתחולל עימות שכרגע מוטב שלא לתארו במפורש.²³ יוסף שפרינצק, ששהה בקישינב באותה עת, האיר את עיני חבריו ברוסיה, כי המאמר הראשי בהפועל הצעיר 'מסביר את ההכרח להגיע לריבונות יהודית בארץ על-ידי כיבוש העבודה, ואת הצפוי לנו מיחס האדישות שנהגנו עד עתה בתחום זה'.²⁴ 'תחום זה', משמע הבעיה הערבית. פרשנותו של שפרינצק כי דרושה עשייה בתחום היחסים עם הערבים הרחיקה לכת מעבר למה שנכתב במאמר. היא היתה אות, כפי שהתברר במרוצת הזמן, להבדלי גישה בהפועל-הצעיר באשר לעיצוב הקשרים בין שני העמים בארץ-ישראל. אולם קודם לכן עתידיים היו הפועלים מקרב בני העלייה השנייה להתמודד עם הנוכחות הערבית בארץ בשלוש זירות עיקריות: במושבות יהודה, בתל-אביב-יפו ובגליל.

אגודת 'החורש', שהוקמה בראשית שנת 1907, התארגנה לפעולה בגליל התחתון. ייעודה של האגודה היה לשמש מסגרת בלתי-מפלגתית של פועלים-איכרים במושבות הפלחה בגליל, אשר תכשיר אנשים להתיישבות הקלאית. עם מקימה נמנו אליעזר שוחט ושלמה צמח, אנשי הפועל-הצעיר מזה, וישראל גלעדי וסעדיה פז, מאנשי 'בר גיורא' לעתיד מזה. מסדר 'בר גיורא', שנוסד בשלהי ספטמבר 1907, בחר כסממה שורה הלקוחה משירו של יעקב כהן 'הבריונים': 'בדם ואש יהודה נפלה, בדם ואש יהודה תקום'.

רמז לחשדנות הצפויה בין הפועל-הצעיר לאגודת 'השומר' התגלה כבר במפגש הראשון בין הצדדים. ב-2 בנובמבר 1907 החלו להגיע לסג'רה אנשי קבוצת 'בר גיורא', ש'השומר' התפתח ממנה. שלמה צמח, שעבד במקום, כתב ש'פניהם ונימוסיהם כפני גייס של כובשים

22. אחד העם, 'אמת מארץ ישראל', מאמר ראשון, כל כתיבי אחד העם, תל-אביב 1949, עמ' כד.

23. ראו גם: גורני, השאלה הערבית והבעיה היהודית, עמ' 32-33; שפירא, חרב היונה, עמ' 69-71.

24. שפרינצק, 'עם הגליון הראשון', בכתב ובעל-פה, תל-אביב 1952, עמ' יג.

ונימוסיו'. אין לקבל כלשונו את תיאורו של צמח על התנהגותם הברוטלית של אנשי 'בר גיורא' בהגיעם לסג'רה. ישראל שוחט ציין כי לא היה ברשותם באותו יום 'ולו חצי אקדח'. ייתכן שלצמח הציקה בעיקר הפגיעה ברעיון העל-מפלגתי של 'החורש', כתוצאה מהקמת 'הקולקטיב' בסג'רה ביוזמתם של חברים מפועלי-ציון, והוא עזב את המקום. דוד בן-גוריון, ידידו מפלונסק שבא לבקרו, נשאר במושבה,²⁵

בביטאון הפועל הצעיר לא היססו לרמוז לעין כול על דבר קיומו החשאי של 'בר גיורא'²⁶ – אות לאי-שביעות-הרצון מהמסדר החשאי ובעקיפין גם מהמגמה הצבאית שהחל לטפח בקרב הפועלים. תקנות 'החורש' עודכנו באספה שנערכה בתחילת שנת 1908 ביבנאל. צמח ערך את התוכנית, אליעזר שוחט הכניס בה תיקונים, ובהשפעתם של חברי 'בר גיורא' נוסף לה סעיף שעסק בהכנות להגנה עצמית: 'להנהיג בין החברים התעמלות וללמד אותם לאחוז בנשק, למען לפתח בהם את הרגש והכשרון של הגנה עצמית'. כעבור כשנה הודה שוחט כי קיימים סעיפים ש'החורש' לא פעל בהם, כמו התעמלות ואחיזה בנשק. הוא נימק אי-עשייה זו ב'רשלנות'.²⁷ אין לקבל את התירוץ כפשוטו. ברי כי אישים מרכזיים ב'החורש' העדיפו להתמקד ביצירת תנאים להתבססות פועלים בעבודה. גישתם לא היתה מקובלת על כלל הפועלים. כמה מהם הפגינו בגלוי את דעתם כי ראוי להפנות את תשומת-לבם גם להיבטים אחרים בחיי היישוב.

בשנת 1908 מנתה אוכלוסיית הארץ כ-650 אלף תושבים, בהם 70-80 אלף יהודים. באותה עת התרחשה תקרית הנחשבת להתנגשות המאורגנת הראשונה בין יהודים לערבים במאה ה-20. קבוצת חברים ממפלגת פועלי-ציון התנפלה על צעירים ערבים שנהגו להתנכל ליהודים בחוצות יפו. הדבר אירע בערב חג הפורים, 16 במרס 1908. הערבים, אשר זכו לגיבוי הקאפימאקם התורכי, תקפו בתגובה את דיירי מלון ספקטור, שבו נהגו להתאכסן אנשי מפלגת פועלי-ציון. שלושה-עשר יהודים נפצעו בתקרית. שאלו אביגור סבר לימים

25. שלמה צמח, 'כיבוש-עבודה', לוח הארץ תשי"א, עמ' 200; הנ"ל, 'החורש', דבר, 10.4.1958; מכתב סעדיה פז לישראל שוחט, 18.4.1958, ארכיון 'השומר', מיכל 21, תיק ד/50; ישראל שוחט, 'עוד על "החורש"', דבר, 7.6.1958; יוסף שפירא, עבודה ואדמה, תל-אביב 1961, עמ' 85-90; יעקב גולדשטיין, בדרך אל היעד: 'בר-גיורא' ו'השומר' 1907-1935, עמ' 16-22; טבת, קנאת דוד, א, עמ' 132-138, 514-513.

26. בן-חנה [משה סמילנסקי], 'הפועל הגלילי', הפועל הצעיר, ניסן-אייר תרס"ח (אפריל-מאי 1908). סמילנסקי כתב: 'יש עוד איזו הסתדרות סודית קטנה בין הפועלים שבגליל, שאינה ידועה לכל הפועלים ושידה, כנראה, בכל אותם המעשים המעטים המתהווים והמתחדשים בתוך הפועלים. ככה חושבים לכה"פ [לכל הפחות] רבים מן הפועלים'.

27. רישום של אליעזר שוחט על אודות 'החורש', אין תאריך, אה"ע IV-104-1051-12A; צמח, 'החורש', דבר, 10.4.1958; אליעזר שוחט, בנתיבי עבודה, תל-אביב 1967, עמ' 39; ישראל שוחט, 'שליחות ודרך', בתוך: ספר 'השומר': דברי חברים, תל-אביב 1957, עמ' 16-17. פנחס שניאורסון גרס כי אליעזר שוחט נמשך ל'השומר' יותר מאשר למפלגתו, 'ואותו יום שהוא עזב את שורות "השומר", הוא גם אחרון יומו לפעילותו הציבורית בכלל'. ראו: בן-יוכבד [פנחס שניאורסון], 'עם ספר "השומר"', במפנה, 19.3.1937. אין עדות אחרת לכך שאליעזר שוחט היה חבר 'השומר' בזמן כלשהו.

כי 'באופי ההתנגשויות ההן היה כבר משהו שבמשהו מההתנגדות הפוליטית-לאומית של הערבים ליישוב'²⁸ אולם מכלל ההן בולט הלאו. משמע, אין להפריז בערך הפוליטי של המקרה ונכון יותר לראותו כאחד מביטויי האקלים המהפכני ותחושת האדנות שייבאו בני העלייה השנייה מרוסיה. ולמן דוד לבונטין, מנהל בנק אפ"ק (Anglo Palestine Company), כתב כי חימושם והתנהגותם של חברי פועל-ציון אמנם סייעו לפרוץ התקרית, אך אין להפחית מתרומת 'המאמרים בכתבי העתים ובפרט בעיתון החדש "הפועל הצעיר" – המפיצים תמיד הרעיון להרחיק את הערבים מעבודה על-ידי היהודים [...]'²⁹. תגובת הפועל-הצעיר לקטטה פורסמה בעיתון המפלגה. נכלל בה הביטוי השיטתי המתועד הראשון שמצוי ברשותנו על גישתו המדינית. במאמר בלטה ההערכה כי היהודים בתורת הגורם הדינמי בארץ-ישראל יכולים להשפיע באמצעות התנהגותם על כיוונה, תזמונה וחומרת גילוייה של הבעיה הערבית:

הפעם אפשר להגיד בבטחה כי לא שנאה לאומית הולידה את ההתנגשות אבל מאורעות כאלה יכולים עוד להישנות ולהופיע כתולדות סיבות יותר עמוקות [...] מעולם לא העלמנו עין מראות ולא חדלנו מהבין, מה קשה ועזה תהיה מלחמת קיומנו הלאומי. תפקידנו [...] להתרחק מכל מה שעלול לחדד את היחס ההדדי ולהפיה את הקנאה הלאומית. [...] לצד כבוש העבודה האיטי, השלו, האיכותי והכמותי, עד אשר נהיה פה הרוב, וההתנגשויות האלה ממילא תחדלנה להיות מסוכנות בשבילנו.³⁰

מכאן ניתן לזקק מרכיבים אחדים שעליהם הושתתה השקפתו הפוליטית של הפועל-הצעיר: מודעות לאפשרות של התעוררות איבה על בסיס לאומי בין שתי האוכלוסיות, הכרה בעוצמת פוטנציאל העימות הגנוז במפגש היהודי-ערבי, והצבת השאיפה להיות רוב בארץ כאמצעי לניצחון בהתנגשות הלאומית. הכלים הפוליטיים הנגזרים ממצאי אלו הם: הדרגתיות בבניית הארץ, רגישות מעודנת לממד הזמן ולממד הקצב בניהול המאבק ובדרך תיאורו בפומבי, שמירה מוקפדת על אקלים מדיני מרוסן, וליטוש עקרון 'כיבוש העבודה' והתאמתו לנסיבות משתנות. באותה תקופה טרם ניכרה פעילות ערבית עקיבה, שיעדה טרפוד השתרשות

28. שאול אביגור, 'הערות אגב קריאה בספר "בכח המעשה" מאת אברהם קריניצי', את"ה 80/299/7; ספר תולדות ההגנה, א, חלק ראשון, [ללא מקום ההוצאה] 1954, עמ' 208-209, חלק שני, [ללא מקום ההוצאה] 1956, עמ' 706-707.

29. מרדכי אליאב, 'מאורעות יפו בפורים תרס"ח (1908)', הציונות, ג (1973), עמ' 152-197 (הציטטה מעמ' 195); שפירא, חרב היונה, עמ' 103-104; Neville J. Mandel, *The Arabs and Zionism Before World War I*, Berkeley, CA 1976, pp. 26-29

30. 'בדבר המאורע ביפו', הפועל הצעיר, אדר שני תרס"ח (מרס-אפריל 1908). את המאמר הלא חתום כתב כנראה זאב סמילנסקי, שערך את החוברת. ראו: מונצ'יק (לעיל הערה 21), עמ' 20. במאמר אחר זוהר סמילנסקי כי 'קרובה לבוא תקופה חדשה הרת תסיסה לאומית, שבה תתחיל התנגשות לאומים בארצנו [...]'. סמילנסקי התנחם שבניגוד לאירופה, הערבים הנוקמים את דם אחיהם השפוך בידי יהודי אינם נהפכים לפריצי חיות צמאי דם, ושואפים רק לנקום ברוצח או בבני משפחתו ולא לפגוע בכל בני המושבה. ראו: ז"ס [זאב סמילנסקי], 'פועלים עבריים או ערביים?', השלח, יט (אב-טבת תרס"ח), עמ' 267.

הציונות בארץ. אי-הנחת של הערבים מהגדלת הנוכחות היהודית והאנטגוניזם הגובר כלפיה כווננו לקילוח ההגירה המתעצם ולא דווקא לתכליותיו הפוליטיות.³¹ בד בבד המשיך הפועל-הצעיר להזהיר מפני האיום האורב לפתחו של החזון הציוני. ב'קול קורא' לצעירים יהודים בגולה, שפרסמה המפלגה בראשית 1908, נכללה גם ההתרעה הבאה: 'זכרו את הסכנה הגדולה הנשקפת לנו אם יפלו כל ענפי עבודתנו בידי הערבים, אם המה יהיו הטורחים והעובדים בעדנו, בבוא היום שהערבים האלה יתפתחו ויכריזו על הלוונג "הקרקע לעובדיה" [...]'.³² בגליון הפועל הצעיר, שבו פורסם 'הקול הקורא', הופיעה תביעה מפורשת להכליל בין מקצועות העבודה הנכבשים גם את המרעה, העגלונות והשמירה, וכך 'כבשנו את הדרכים, את המרחב ואת הכ"ח [...]'. התביעה הזאת, שהיתה יוצאת-דופן בחוגי הפועל-הצעיר, לכבוש את תחום הכוח באה דווקא מאישה – יהודית הררית.³³ אתגר כיבוש מקומות העבודה חייב עלייה רבתי לארץ, שמטרתה שינוי יחסי הכוחות בין העמים. מטבע הלשון 'רוב עברי' כיעד מוצהר להגשמת הציונות והקצעה בידי טורקניץ ותודדה בידי אהרנוביץ.³⁴ שאלת ה'רוב' עתידה לעורר לא מעט מחלוקות בהפועל-הצעיר בשנות העשרים. היא הוצגה בעקבות מהפכת 'התורכים הצעירים', שהתחוללה ב-26 ביולי 1908. אהרנוביץ כתב במאמרו הפרוגרמתי, 'כבוש העבודה או כבוש הקרקע', כי התגברות פעילותה של היוזמה הפרטית בארץ תביא ליצירת מקומות עבודה נוספים. אם הם יאושו בידי 'זרים', כלומר ערבים, אזי 'ישאר כל בנינו על הר געש'. התקריות בין שני העמים יתגברו ככל שהערבים יתפתחו. אז הן יתדלו מלהיות בגדר מקרים בודדים 'ויקבלו צורה מתמדת של שנאה וקנאה לאומית [...]'. והדבר הזה המבהיל אותנו כל כך, הוא גם העירבון היותר בטוח בעד הפועל העברי'. כלומר, מגמת 'כיבוש העבודה' אמורה להתרחב בהתמדה כתוצאה אימננטית מהמפגש היהודי-ערבי וליהנות מפירות העימות המובנה בסיטואציה הארץ-ישראלית. ומכאן, שביסוד גישת 'כיבוש העבודה', לפי פירושו של אהרנוביץ, קבועה הנחה דטרמיניסטית בדבר הכרחיות ההתנגשות בין שני העמים. אהרנוביץ נמנע מלפסוע צעד נוסף ולצדד בטיפוח ובעידוד שנאה, כיוזמה המודעת ומכוונת להשגת יעדים פוליטיים, כלכליים או לאומיים. הוא הדגיש כי האמצעים צריכים להיות מוסריים ואין לחצות גבול זה.³⁵

הדבקות ב'כיבוש העבודה' כעיקרון המוכרו של הפועל-הצעיר, שאהרנוביץ גונן עליה, נדחתה באספה הכללית הרביעית, שנערכה באוקטובר 1908. במוקד הדיון עמדה השאלה

31. Mandel, *The Arabs and Zionism Before World War I*, pp. 55-56.

32. 'קול קורא מאת הוועד המרכזי של הסתדרות "הפועל הצעיר" לכל הציונים הצעירים אשר בגלות', הפועל הצעיר, טבת תרס"ח (ינואר 1908). לוונג – ססמה.

33. [יהודית] הררית, 'עבודה לכבש', הפועל הצעיר, טבת תרס"ח (דצמבר 1907).

34. 'על הפרק', הפועל הצעיר, תמוז-אב תרס"ח (יולי-אוגוסט 1908). המאמר חובר בידי טורקניץ. ראו: מונצ'יק (לעיל הערה 21), עמ' 21. יוסף אהרנוביץ, 'כבוש העבודה או כבוש הקרקע', הפועל הצעיר, אלול תרס"ח (אוגוסט-ספטמבר 1908).

35. אהרנוביץ, שם; חבר המרכז [יוסף אהרנוביץ], 'אמצעי עבודתנו', הפועל הצעיר, 7.12.1909. ראו גם: גורני, השאלה הערבית והבעיה היהודית, עמ' 87-89.

האם שינוי הסממה - 'הטכסיס', בלשון הקוד המקובל במפלגה - יהיה בבחינת 'התבטלות לאומית', כלומר, נסיגה או טשטוש השאיפה הלאומית של הציונות. המסקנה היתה שצריך לשנות את הטכסיס בהתאמה לשינויים המדיניים, כלומר לכורח להתחשב בשינויים בסיטואציה המדינית עקב חילופי השלטון בקושטא. החשש מהתנגשות עם הערבים היה משני במשקלו. השינוי התבטא בהחלפת המוטו שהתנוסס בראש בטאון המפלגה. הקהיית הפן המוחצן של 'כיבוש העבודה', בתורת עימות יהודי-ערבי, הומרה בהבלטת התיביעה כלפי פנים. האספה קבעה כי תפקיד התנועה הוא להרבות את מקומות העבודה של הפועלים ועל הפועל מוטל להתבצר בעבודתו.³⁶ בד בבד עם שינוי הסממה החלו להופיע עוד ועוד אותות כי שיקולים לאומיים במהותם מנחים את ההתמודדות בין יהודים לערבים על אדמת הארץ. מנחם מנדל שמואלי ('ממשי') חד-העין, שגם המחמירים באנשי העלייה השנייה הכירו ברצינות הגיוני, הזהיר בשלהי 1908, לנוכח הקטטות המתרבות עם ערבים בגליל התחתון: 'הנה העם הזה, שהורגלנו תמיד לחשוב אותו לפרא, הולך ונעשה בעל הכרה יותר ויותר, ומתארגן כבר למעשים משותפים במידה כזו שלא ראינו אותה גם אצל עמי אירופה היותר מפותחים'.³⁷ צבי זלצמן (יהודה), שהשתתף באחת התקריות עם ערבים בסג'רה, הלך שנציגי המוסדות המיישבים אומרים לפועלים: 'תנו למכיכם לחי, לאט לנו בערביים' ומצטערים שאין אחד מהם פצוע בראשו, לצורכי קידום האינטרסים של הפוליטיקה היישובית.³⁸ גילויי האלימות בין יהודים לערבים סביב 'כיבוש העבודה' אמנם טמנו בחובם את מבשר רעות כלפי העתיד לבוא, ברם בתקופה הנדונה הם נשאו אופי אפיוודי במהותו. משקע עמוק יותר השאירו באותה עת העימותים בנוגע לשימוש באלימות בתוך המחנה היהודי.

אלימות כלפי פנים

סוגיית הגיוס לגדוד העברי במחצית הראשונה של 1918 העמידה את הפועל-הצעיר בפני פילוג. שפרינצק העיד אז כי המפלגה התמודדה עם מצב דומה תשע שנים קודם לכן.³⁹

36. 'האספה הכללית הרביעית', הפועל הצעיר, תשרי תרס"ט (אוקטובר 1908). השוו: י. ל. [יוסף לוריא], 'האספה הכללית של הפועל הצעיר', העולם, 10.11.1909. וכן בנוגע למשמעותו של הטכסיס: קולת (לעיל הערה 8), עמ' 39, 43. אהרנוביץ כתב כי 'הביטוי של "כבוש כל מקצועות העבודה שבארץ עליידי יהודים" מיוסד היה בעיקרו על השליילה הגדולה שבעבודה הנוכרית, על הפחד: שמא תגדש הסאה והדוד שלנו יתפוצץ', י. א. [יוסף אהרנוביץ], 'רעיון העבודה', הפועל הצעיר, 18.9.1912. המוטו החדש התנוסס בראש הפועל הצעיר עד הגיליון האחרון שפורסם במהלך מלחמת העולם הראשונה, ב-25.10.1915. המוטו נעלם כליל עם חידוש הוצאת העיתון ב-22.11.1918.

37. ממשי (מנחם מנדל שמואלי), 'מכתבים מהגליל (א)', הפועל הצעיר, חשון תרס"ט (אוקטובר-נובמבר 1908). על שמואלי ראו: י. ת. ברנר, 'ציונים', הפועל הצעיר, 28.8.1911; דוד בן-גוריון, 'מ. מ. שמואלי', בתוך: יוסף שפירא (עורך), מ. שמואלי (ממשי): חמישים שנה לפטירתו, [תל-אביב] 1961, עמ' 7-8. ייחסו של יוסף אהרנוביץ לשמואלי ראו: שפירא, הפועל הצעיר, עמ' 197.

38. צ. [צבי זלצמן-יהודה], 'ימה' [יבנאל], הפועל הצעיר, טבת תרס"ט (דצמבר 1908-ינואר 1909).

39. 'מכתבים אל החרבים - המכתב הרביעי', סוכות תרע"ט (ספטמבר 1918), אה"ע IV-402. שפרינצק ציין בוועידת פראג ב-1920, שבה הוקמה ה'התאחדות', כי בוויכוח סביב הגדוד 'היו רגעים שחשבנו כי תיהרס המפלגה במלחמה זו'. פרוטוקול ועידת פראג, אה"ע IV-402-1-13.

השוואתו לא נעשתה בעלמא. דבריו כוונו לפולמוס על הבנייה ב'אחוות בית', שהתלקח באספה החמישית של הפועל-הצעיר שנערכה ב-1-4 באוקטובר 1909. הדיונים בה נסבו על אופני הגשמת עקרון 'כיבוש העבודה' – ובעיקר האם לכרוך את יישומו בהפעלת כוח פיזי. לראשונה הוצבה במפורש על הפרק השאלה אם אפשר ומותר לנקוט אמצעי אלימות לצורך מימוש רעיון העבודה העברית. המחלוקת התרחשה בשעת משבר פנימי בקרב חברי הפועל-הצעיר. פשטה ביניהם תחושת חוסר מוצא בדבר תוחלת 'כיבוש העבודה', אשר הצטיירה כמקבץ מעשים בודדים שסר טעמם בעוד תכלית הקורבן האישי הולכת ונמוגה.⁴⁰

מוסדות ציוניים מימנו את הקמתו של בית-הספר לבנות ביפו בשנת 1908, וערבים נבחרו לעבוד בבנייה. העימות סביב החלטה זו החל ב-1908. לאחר תביעות חוזרות ונשנות ועקב קריסת מקצת מהקירות, הועברה הבנייה לידיים יהודיות. פרשה זו היתה מבוא למאבק שרחש מראשית 1909 בשאלה האם בתי 'אחוות בית' וגימנסיה 'הרצליה' ייבנו בידי פועלים יהודים.⁴¹ אספת פועלים המונית, שאורגנה בחסותו של הפועל-הצעיר בשלהי מאי, הסתיימה בתביעה מבנק אפ"ק שלא להעניק הלוואות לחברי 'אחוות בית' עד שיתחייבו כי הבנייה תיעשה בידי יהודים.⁴² במחצית יוני הוחל בהקמת ביתו של ראובן סגל, הראשון בבתי 'אחוות בית'. הקבלן, שהעסיק רק פועלים ערבים, קיבל סטירת לחי מאחד הפועלים היהודים הנרעשים מהמחזה. הצבי סיכם: 'לפי שעה, מכה זו ראשונה למנין'. ימים אחדים לפני תחילת הבנייה הודיע הפועל-הצעיר לוועד 'אחוות בית' ולמנהל אפ"ק, לבונטין, כי המפלגה מסירה את אחריותה ממה שיתרחש בשטח.⁴³ מקרי האלימות והלחצים למען עבודה עברית גברו במערכה סביב הקמת גימנסיה 'הרצליה'. הרוחות שקטו לרגע רק לאחר טקס הנתח אבן-הפינה למוסד ב-28 ביולי 1909, שבמהלכו התחייב מנחם שיינקין פומבית כי יהודים בלבד יבנו את הגימנסיה, וכאות של רצון טוב הציע שנציג הפועלים יניח אבן בשמם. מסכת האירועים האלימים והסטירות נמשכה. פועלים הכו קבלנים, וגם בין אנשי ועד 'אחוות בית' נשנה המחזה, עד שאחד מחברי האגודה התייסר: 'כל שיש בידו לסטור יבוא ויסטור, כי לית דין ולית דין [...] בדברי ימי "אחוות בית" תופשות סטירות הלחי מקום נכבד מאד: אין פועל יכול להתקיים אם לא יסטור על לחיו של קבלן [...]'. הוועד המרכזי של הפועל-הצעיר גינה את מעשי האלימות והתריע שמבצעייהם צפויים להיות מורחקים מהמפלגה. ההתנגשויות

40. קולת (לעיל הערה 8), עמ' 43-44; י. ל. [יוסף לוריא], 'האספה הכללית של "הפועל הצעיר"', העולם, 10.11.1909; שפירא, הפועל הצעיר, עמ' 81-83.

41. תביעה ברוח זו העביר מזכיר הפועל-הצעיר, רפאל סברדלוב, לוועד 'אחוות בית' ב-25 בינואר 1909, ארכיון עיריית תל-אביב, חטיבה 1, מיכל 511, תיק 30. ועד 'אגודת הבנאים' העלה דרישה דומה. ראו: הפועל הצעיר, 23.4.1909.

42. מכתב אליהו מונצ'יק לד"ר טהון, י' סיון תרס"ט (30.5.1909), אצ"מ L2/572. אליהו מונצ'יק, 'לכבוד מערכת הפה"צ', הפועל הצעיר, 3.6.1909.

43. 'המכה הראשונה', הצבי, ו' תמוז תרס"ט (25.6.1909); א' בן-יעקב, 'מכתבים מיפו', הפועל הצעיר, 16.7.1909; פנימי, 'בפנים הארץ', הפועל הצעיר, 29.7.1909; 'בארץ-ישראל', העולם, 29.7.1909; א' דרויאנוב, 'אחוות בית', בתוך: הג'ל (עורך), ספר תל-אביב, תל-אביב תרצ"ו, עמ' 111.

הגיעו לשיאן בתגרה בין פועלים יהודים לערבים שפרצה במהלך בניית ביתו של חיים הררי ב־27 בספטמבר, ערב האספה הכללית החמישית של הפועל-הצעיר.⁴⁴ יוסף פריד, מזכיר גימנסיה 'הרצליה', רשם ביומנו לנוכח התקרית: 'הכל מתאונן: אין כוח, אין גבורה, אין אומץ, הכל פס'תם ונשאר ריקניות-ריקניות'.⁴⁵

הלגיטימציה לנקוט אלימות עמדה במוקד אספת הפועל-הצעיר. הפועלים העובדים בשטח חשו נפגעים לא רק פיזית. ההתעמרות כלפיהם הפגינה את בדידותם בהוויית היומיום, ומבחינה מסוימת חמור יותר – בחיים הציבוריים. מה שנראה להם תנאי בל יעבור לתקומה יהודית הוכפף לשיקולי מנהל ורווח. בכירי המפלגה, בהתאם לדפוס ה'מתינות' הראשון שנזכר בפתח המאמר, בראשותם של אהרנוביץ, נחום טברסקי ואליעזר שוחט סירבו להכשיר את האלימות. לעומתם, חברים מסניפי יפו טענו כי אפשר אולי להתנגד לאלימות נגד פרטים, אך כאשר בונים בכסף לאומי – בהתבסס על הלוואת הקרן הקיימת לאגודת 'אחוות בית' – מותר לכפות עבודה עברית. צבי זלצמן (יהודה) תמך בפועלי יפו בנימוק ש'נרקל להטיף מעל במה על כוח מוסרי וגופני' אך בפועל קשה להתאפק לנוכח הפגיעה הנגרמת עקב העסקת ערבים. החלטה עקרונית השוללת אלימות התקבלה באספה פה אחד. התיבוע שהחלטה תחול רק על מפעלים השייכים לאנשים פרטיים ולא למוסדות נדחתה ברוב קולות של 27 נגד 21, ונאסר לנקוט אמצעי אלימות כלשהם. מאידך גיסא, הוסרה ההצעה לסלק אוטומטית חבר המשתמש באלימות.⁴⁶

אהרנוביץ גרס כי התנהגות המוסדות הציוניים, המסרבים לעמוד על עקרון העבודה העברית, אין בה להצדיק בדיעבד את הפועלים שנקטו אלימות, ולבטח אסור להתיר מלכתחילה שימוש באלימות כמכשיר הכרעה במלחמת דעות. הוא סבר שמשמעות ההתנגשויות בין היהודים בסוגיית 'כיבוש העבודה' מובנת היטב לערבים ומוטב שלא להעלימה כל עוד זו דרישה צודקת. אך צדקתה מתפוגגת מרגע שבעטיה נוקקים לאמצעים לא כשרים, והיא אף עלולה להתפרש בעיני הערבים כמתן היתר לנקוט אלימות ביחסי העבודה. יוסף גורני

44. אליעזר פפר, 'עת לסטורו', הצבי, י"ז אב תרס"ט (4.8.1909); שמחוני, 'היום הגדול ביפו', הצבי, י"ח אב תרס"ט (5.8.1909); ישיבת הוועדה לעניני הפועלים והקבלנים באחוות בית, ט"ז תמוז תרס"ט (5.7.1909), אצ"מ L2/71; אריה יודפת, 'יחסי יהודים וערבים בראשיתה של תל-אביב', הציונות, ג (1973), עמ' 522-521; 'במפלגה – בשאלת הבנאים', הפועל הצעיר, 27.8.1909; דרויאנוב, ספר תל-אביב, עמ' 117-114.

45. יעקב גורן (עורך), יוסף פריד: יומן שנה בארץ-ישראל 1908-1909, רמת-אפעל 1985, עמ' 139-141.

46. 'מהחלטות האספה הכללית החמישית', הפועל הצעיר, 22.10.1909; בן-פורת [יוסף ויין], 'קטעים', הפועל הצעיר, 4.11.1909; י. ל. [יוסף לוריא], 'האספה הכללית של הפועל הצעיר', העולם, 10.11.1909, 17.11.1909. שפרינצק נזכר לימים כי צבי יהודה פסל באספה את פסיקתו של אהרנוביץ נגד 'האקט הטרוריסטי' הראשון של חברי הפועל הצעיר. לדברי שפרינצק הכריז צבי יהודה: 'מיוסף עד יוסף – ואני [שפרינצק] עוד לא הייתי יוסף כזה שאפשר היה להכניסו ברשימה – לא היה כדבר הזה'. ראו: יוסף שפרינצק, 'איש היוזמה והאמצאות', בתוך: יוסף רובין (עורך), צבי יהודה: חייו ופועלו, תל-אביב 1966, עמ' 283-282.

הבהיר בספרו כי עקרון 'כיבוש העבודה' נועד לספק עבודה לפועל היהודי, אבל גם לשים חיץ בין שני העמים. אולם התמורה בדעתו של אהרנוביץ, שגורני מצביע עליה, נבעה יותר מרצון לפלס נתיב ל'כיבוש עבודה' שאינו ניוון מאלומות מאשר עקב הקהיית שאיפתו לחציצה לאומית.⁴⁷ מכאן ואילך היתה שלילת השימוש באלומות במאבקים ציבוריים בקרב היהודים לאחד מתווי ההיכר של הפועל-הצעיר ולנדבך מרכזי במורשתו לתנועת העבודה. הוויכוח בסוגיית האלומות מורה כיצד עלול היה הפועל-הצעיר, שוויתר על אידאולוגיות מהפכניות, לזעזע את חיי היישוב ואולי גם להביא כליה ארגונית על עצמו – עקב חילופה של ההתמסרות עד כלות באכזבה הרסנית. ההנהגה הצליחה לחסום את הכשרת האלומות כמרכיב בלתי-נפרד מהמאבק רווי הייאוש של הפועלים למען עבודה עברית. מעבר לכך נשקפה אמת מרה. בנאים יהודים כמעט לא היו בנמצא. למעשה, רק ארבעה משישים הבתים הראשונים של תל-אביב וכן הגימנסיה 'הרצליה' נבנו בידיים יהודיות בלבד.⁴⁸ עם הבונים נמנה גם יוסף ברץ, לימים מראשי ה'מתונים', שהתמחה בסתתות. הוא וחברו היו יהודים יחידים בין חמישים הערבים שעסקו במלאכה זו באחוזות בית.⁴⁹

בעוד המחלוקת בשאלת הפעלת אלומות בעת הגשמת 'כיבוש העבודה' מתלהטת, הופיעה לראשונה בהפועל הצעיר נימה מפייסת בסוגיית יחסי יהודים-ערבים. ביולי 1909 כתב אהרן דוד גורדון כי אפשטיין הציג 'שאלה גדולה' הדורשת עיון ואין לבטלה במחוי יד. השאלה היא כיצד ליצור התאמה בין תביעת היהודים לתביעת הערבים על הארץ. גורדון, שהיה למצפן רוחני, המורה הלכה ומעניק השראה בסוגיית השימוש בכוח לדוגלים ב'מיתנות', הניח כי התחרות בין שני הצדדים כבר קיימת והיא גם לגיטימית. הוא סבר כי ניתן לומר בבטחה ש'הארץ תהיה שייכת לאותו הצד, המסוגל יותר לסבול עליה ולעבוד עליה'.⁵⁰ הפסיקה שהעבודה תהיה המנוף בהכרעת גורלה הפוליטי של הארץ שימשה מכשיר הן בידי מי שסברו כי היא מהווה מחסה יעיל לדחיית התנגשות לאומית בלתי-נמנעת והן בידי מי שחתרו להסתייע בדרכי הגשמתה ככלי להפחתת הניגודים. למרות הידיעה שליריבות עם הפועל הערבי על מקום העבודה נודע תפקיד קריטי בקביעת עתידה המדיני של הארץ,

47. חבר המרכז [יוסף אהרנוביץ], 'אמצעי עבודתנו', הפועל הצעיר, 7.12.1909; גורני, השאלה הערבית והבעיה היהודית, עמ' 87-89.

48. קולת, אידיאולוגיה ומציאות, עמ' 113-114; דרויאנוב, ספר תל-אביב, עמ' 118. על התרעומת שעוררה פעילות הפועל-הצעיר באחוזות בית' ראו: ז' שילוני, 'מכתב מארץ-ישראל', הבוקר, כ"ב סיון תרס"ט (11.6.1909).

49. יוסף ברץ, כפר על גדות הירדן, תל-אביב 1960, עמ' 24. ברץ רכש את מקצוע הסתתות בירושלים. כדי להגדיל את הכנסותיו באותה עת קיבל על עצמו עבודה נוספת: דוגמנות עירום בבית הספר 'בצלאל' (שם, עמ' 17-21).

50. א"ד גורדון, 'פתרון לא רציונלי', הפועל הצעיר, 1.7.1909. לעומת גורדון, ויתקין העריך כי הפחדים שעורר אפשטיין ב'שאלה נעלמה' מוגזמים בעיקרם ושעתם טרם באה: 'אחר כך ידאגו בנינו אחרינו!'. יוסף ויתקין, 'כח ההתמדה בתנועתנו', הפועל הצעיר, 30.1.1911. עוד על עמדת גורדון בהקשרים שונים הנוגעים ל'מיתנות' ראו במאמרי 'מפלגת הפועל הצעיר לנוכח גילויי אקטיביזם ומיתנות אצל ברנר וגורדון', המצוי עמי בכתובים.

בהדרגה חלחלה בחוגי הפועלים ההכרה כי תפקיד מכריע לא פחות ממנה צפון לגורם הבטחוני.

ג. אפיזודות מהשמירה בימי העלייה השנייה

שפרינצק נכח באספה החמישית של הפועל-הצעיר בעת ביקורו הראשון בארץ-ישראל. הוויכוח אשר התנהל באספה היה עבורו חוויה מעצבת בראשית דרכו הפוליטית וטבע חותם עז על השקפתו בסוגיית הכוח.⁵¹ לאחר חודשים אחדים הוא נענה לתביעת המפלגה ועלה ארצה. לעומת שפרינצק, שנקרא לזנוח את לימודי הרפואה בביירות לטובת פעילות כמוזכיר הפועל-הצעיר, יצאו בשנת 1911 מנהיגי מפלגת פועלי-ציון, יצחק בן-צבי, דוד בן-גוריון ובהמשך גם ישראל שוחט, לרכוש השכלה משפטית בתורכיה. כאשר שבו בן-צבי ובן-גוריון לארץ עם הגדודים העבריים (שוחט חזר רק ב-1919) הם מצאו את שפרינצק כמתנגד מובהק לדרכם.

מניין נוצרה התנגדות זו? להבנת מקורותיה נבחן מה היה יחסם של חברי הפועל-הצעיר לענייני שמירה והגנה בתקופת העלייה השנייה והשלטון התורכי. כנקודת פתיחה לעיון בנושא תשמש השוואה מאלפת, הנערכת בספר תולדות ההגנה, כדי להבליט מדוע תפקידם של אנשי פועלי-ציון היה מכריע ודינמי בקורות ההגנה על ארץ-ישראל מתפקידם של אנשי הפועל-הצעיר. עורכי הספר בחרו בשני פועלים כטיפוסים מייצגים להבהרת הבדלי הגישה בין המפלגות בשאלות השימוש בנשק והצבאיות. האחד בשם פיק הסתייג מרעיונות 'השומר' בראשיתו וירד מן הארץ. האחר, יהודה וריז, בראותו את חברו השומר, רץ לקראתו בשמחה והתפעלות ונישק את הרובה היהודי בהתלהבות וברטט קדושה. לפי ספר תולדות ההגנה, שעורכיו היו בעלי נטיות אקטיביסטיות מובהקות, 'צעירים מבני סוגו של פיק [פיק] נמשכו אחרי מפלגת הפועל הצעיר, ואלה הדומים ליהודה וריז פנו ל"פועלי ציון".⁵² כלומר, דבקות בארץ-ישראל מחייבת אחיזה בנשק והערכת העוצמה הגלומה בו לשם הגשמת הציונות. הלקח הנחבא מן העין במבט ראשון הוא, שלפי ספר תולדות ההגנה לו התקבלה דרכו של הפועל-הצעיר בענייני הגנה המפעל הציוני היה עלול להיחרב. הם היוו דעתם כי בהפועל-הצעיר 'לא הגיעו לכלל תפישת ערכו של מפעל זה [השמירה] מבחינה מדינית וציונית רחבה והסתפקו בטיפוח נקודות כיבוש בודדות שאין קשר ביניהן. מבחינה זו פיגרו אנשי "הפועל הצעיר" שנים רבות אחרי צרכי הישוב והארץ'.⁵³

קביעה חד-משמעית זו אינה ממצה כלל את אופני הפעולה של הפועל-הצעיר ושל חבריו ואת השקפתם בענייני שמירה והגנה. בשלב ראשון די להעיר כי משה סמילנסקי הוא המקור

51. שפרינצק, אגרות, ב, עמ' 24-25; הנ"ל (לעיל הערה 46), עמ' 282-283.

52. ספר תולדות ההגנה, א, חלק ראשון, עמ' 143-144.

53. שם, עמ' 292.

לסיפור על הסתייגותו של פיק מהנשק. אותו פיק היה חבר ה'קולקטיב' בסג'רה, הגוף שהיה גם מוקד ההתארגנות של 'בר גיורא', וסמילנסקי הוא האיש שחשף כזכור את דבר קיומו של 'בר גיורא'. ברקעה של החשיפה עמדה תגובתו הנסערת של פיק לפני סמילנסקי, כלפי גילויי הצבאיות שהחלו לבצבץ בקרב ה'קולקטיב'. פיק יצא לשנתיים לגולה והתכוון לשוב ארצה, אך מת לפני שובו. בנסיעתו לחו"ל נהג פיק כמו רבים מהידועים באנשי העלייה השנייה. מוגזם להקיש כי התנהגותו של פיק בסג'רה ייצגה את היחס שרווח בפועל־הצעיר לשאלת זכותם של היהודים להגן על חייהם, רכושם, כבודם ומפעלם בארץ־ישראל. עדות לכך שגם סמילנסקי החזיק בדעה זו אפשר למצוא בעובדה שהחלק השני של מאמרו, שסקר את תגובת פיק להתנהגות אנשי 'בר גיורא' ב'קולקטיב', הוקצה לתיאור גורלו של משה ברסקי, חבר דגניה שנרצח בנובמבר 1913 לאחר שנאבק בתוקפיו וכנראה אף הרג אחד מהם.⁵⁴ כלומר, קו השבר בנושא השמירה והגנת הארץ ששורטט בספר תולדות ההגנה אינו מובן מאליו.

זווית ראייה מעניינת, בת המקום והזמן וגם חפה מאינטרס, באשר להבדלי האופי בין חברי פועלי־ציון לחברי הפועל־הצעיר מספקת הבחנתו של מנהל החווה בסג'רה, אליהו קראוזה: אנשי פועלי־ציון, העריך, הם סוציאליסטים, אמיצים ובעלי גאווה; אנשי הפועל־הצעיר הם 'אלמנט שקט יותר, אמיץ פחות, גא באותה מידה'. קראוזה שכתב למעסיקיו ביק"א בשנת 1910, טרח להרגיעם: 'בגיל שלושים, לא תבדילו עוד, באשר לרעיונות, בין פועלי ציון לבין הפועל הצעיר, ובין שני אלה לבין המתיישבים הוותיקים, שהגיעו ב־1882'.⁵⁵

רבים מחברי הפועל־הצעיר התנסו בתפקידי שמירה בפרק־זמן זה או אחר במהלך עבודתם במושבות בימי העלייה השנייה. עמם נמנו אליעזר שוחט, אהרנוביץ, נחום טברסקי, שלמה צמח, צבי סוחובולסקי, יוסף בוסל, נתן חפשי ומאיר רוטברג. עם זאת, מוטב שלא להפריז בערכה של ההתמסרות שגילו אנשי הפועל־הצעיר למלאכת המגן במכלול פעילותם באותם הזמנים. עיקרה הוקדש, כפי שהודה צמח, לשמירה מפני תנים וגמלים שעברו בצדי הכרמים, וכלי התגוננותה הייחודיים היו הקשה על פחים ושירה, כעדות לעירנותם. גורדון הוסיף לשמור בשיטה זו, מצויד בצפצפה, גם כעבור שנים אחדות בעת שגר בדגניה. אחרים הצטיידו בנשק; שמואל דיין כחלק מהיערכותו לקראת עלייה לגליל; יצחק לופבן עשה כן

54. משה סמילנסקי, 'דמויות מה"עליה השנייה"', הארץ, 23.5.1947. על בסיס מאמר זה נכתב חיבורו של סמילנסקי שנכלל בספר העליה השנייה (ברכה חבס [עורכת], תל־אביב 1947), ועליו מסתמך ספר תולדות ההגנה בתיאורו. במאמר בהארץ נקרא 'פיד' בשם 'פיק'. כך גם הוא נזכר במקורות הבאים: טבת, קנאת דוד, א, עמ' 514; סעדיה פו, זכרונות, חיפה 1963, עמ' 32-33.

55. מכתב אליהו קראוזה ליק"א, 28.7.1910, הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי JCA 271/1. ראו גם: אסתר ינקלביץ, 'סג'רה ומקומה בוויכוח על אופייה של ההתיישבות בארץ־ישראל בראשית המאה העשרים', עבודת גמר לקבלת התואר מוסמך, אוניברסיטת חיפה 1996, עמ' 107.

לצורכי הגנה אישית. לחברתו כתב בסרקזם: 'הרי אני מעכשיו "גיבור מלחמה" [...] "שטן קטן" על מתני'.⁵⁶

בשנים 1909-1908 החל להתגבש רעיון ההתיישבות העצמאית של הפועלים. בקבוצות שעלו לעין גנים, דלייקה ואום-ג'וני בלטה נוכחותם של חברי הפועל-הצעיר. לרגל הקמתה של דגניה על-ידי 'הקומונה החדרתית' באוקטובר 1910, נחשפה לראשונה הגישה שהנחתה אותם בהגנת יישוביהם. הם הגשימו את עקרון השמירה העצמית בעקיבות רבה וויתרו כמידת יכולתם על שמירה מקצועית. תפיסתם גרסה כי כשם שאיש הקבוצה צריך לעבוד את משקו בידיו, כן הוא צריך לשמור על משקו וכבודו. היא התבטאה במימרה: 'עובד אדמתו - שומר יבולו'. כמה מחברי דגניה בראשיתה גילו רגישות רבה למילוי מצוות השמירה, בהם יוסף ברץ, שמואל דיין, צבי זלצמן (יהודה), חיים צדיקוב, ישראל בלוך ויצחק בן-יעקב.⁵⁷ הללו, יחד עם שמעון דוד יפה, אברהם האפט, לוי שקולניק (אשכול), יעקב פת ודוד סברדלוב, נמנו עם אנשי הפועל-הצעיר שעתידיים ליטול חלק פעיל בארגון 'ההגנה' לשלוחותיו, אף-על-פי שהמעיטו להשמיע קולם במפלגה, בדיונים שהשיקו לנושאי ביטחון ומדיניות.⁵⁸ מי שביטא דעות אקטיביסטיות, במושגי הפועל-הצעיר, היו בעיקר אליעזר שוחט ואהרנבוין.

בין הפועל-הצעיר לארגון 'השומר'

במפלגת הפועל-הצעיר ראו חשיבות בקיומו של ארגון 'השומר', אף שרק שלושה מאנשיה נמנו עם שורותיו: חיים פיינברג, יעקב פת ושלמה לבקוביץ (לביא).⁵⁹ בפריפריה הקרובה לחוגי 'השומר' ניתן למנות גם ארבעה חברים נוספים מהפועל-הצעיר: אברהם יוסף ברל, צבי זלצמן (יהודה), שמעון דוד יפה ויהושע מנוח.⁶⁰ בהפועל-הצעיר ניכרה מגמה לשמר את זיקתם למפלגה של חברים הקרובים לה בדעותיהם, גם אם פנו לעסוק במלאכת השמירה.⁶¹

56. צמח, בראשית, עמ' 58; שמואל דיין, 'בדגניה', בתוך: מ' קושניר (עורך), א.ד. גורדון: זכרונות ודברי הערכה, תל-אביב 1947, עמ' 50; שמואל דיין, על גדות ירדן וכנרת, תל-אביב, עמ' 38-39; שפירא, הפועל הצעיר, עמ' 60, 211-212; מכתב יצחק לופבן ללאה חברתו (לימים רעייתו), י"ד כסלו תרע"ג (24.11.1912), הפועל הצעיר, 11.8.1953.

57. עדות יוסף ברץ, את"ה 11.26; עדות חיים צדיקוב, שם, 117.4; עדות יוסף נחמני, שם, 36.6; ישראל בלוך, 'מראשית כנרת ודגניה', בתוך: חבס (עורכת), ספר העליה השנייה, עמ' 408-410; דיין, על גדות ירדן וכנרת, עמ' 32-33, 56; ברץ, כפר על גדות הירדן, עמ' 18. מלכתחילה נועדו שניים מחברי דגניה לעסוק בשמירה: שם, עמ' 8; ספר תולדות ההגנה, א, חלק ראשון, עמ' 289-291.

58. שפירא, 'יוסף ברץ איש דגניה' (לעיל הערה 13), עמ' 36.

59. גולדשטיין, בדרך אל היעד, עמ' 41.

60. על חברותו של ברל בהפועל-הצעיר ראו: י. ה. ברנר, 'ציונים', הפועל הצעיר, 28.8.1911; שפרינצק (לעיל הערה 46), עמ' 282. ש"ד יפה, 'מפתח-תקוה לכנרת', בתוך: חבס (עורכת), ספר העליה השנייה, עמ' 369. עדות יהושע מנוח, אי"ט, חטיבה 25, מיכל 1, תיק 4.

61. שפרינצק, אגרות, א, עמ' 16.

מנהיגות 'השומר' לא עודדה את חברי הפועל-הצעיר להצטרף לארגון, מה עוד שהוא זוהה עם המפלגה המתחרה – פועלי-ציון. בהפועל-הצעיר נרתעו מהפיכת ההגנה העצמית והשמירה לאידאל, שכן חששו מגריעה בערכו של אתוס העבודה. הם סירבו להכיר בארגון 'השומר' כגרעין לכות יהודי מזוין כלל-ארצי וציידו בהתארגנות על בסיס מקומי. לכך נוספה ההסתייגות מן הגיונונים המיליטריסטיים והשחצניים שאפיינו לעתים את 'השומר', וכן מן הנופך של רומנטיקה מזרחית שנכרך באימוץ סממנים מהווי החיים הבדווי. שפרינצק ייעץ ליעקב פת להימנע מלהיכנס ל'השומר' בנימוק: 'סוס ועביה מקלקלים את האדם'. ב'השומר' פירשו זאת כאמתלה.⁶² אווירת החשאיות שבאמצעותה טיפח 'השומר' את הרוח השורה בקרבו נהדפה בנימת זלזול, באמירה כי אגודת הסתרים היחידה בעולם שאמנם יש לה מה להסתיר היא 'המאפיה האיטלקית'.⁶³ אהרנוביץ ידע גם לשבח את פועלו של 'השומר'. לעומתו, שפרינצק פקפק בשיקול דעתו של 'השומר' והזהיר לבל יהיה 'מקצוע "ההגנה" [...] דבר שבהפקר, כעין ספורט צדדי של חוגים בלתי אחראים ובלתי קרואים לדבר'.⁶⁴

היחסים העכורים בין הפועל-הצעיר לארגון 'השומר' נחשפו באורח יוצא-דופן בקיץ 1909. אנשי 'השומר' החליטו ללמד לקח את מאיר רוטברג, חבר הפועל-הצעיר, ששלל את אגודתם עקב התנגדותו לכל ארגון צבאי. באחד הלילות חטפו שניים מהם, יוסף לישנסקי ומאיר חזנוביץ, את הנשק מרוטברג, ששמר בחוות כנרת בעונת הקציר. יחזקאל חנקין, שאף הוא היה בסוד המעשה, הטיח ברוטברג שלכאורה נגנב רובהו בידי ערבים: 'לו היה זה אצל עם אחר היו נוהגים במאיר אחרת', משמע מעמידים אותו לדין ואולי אף הורגים אותו בעוון הזנחה נפשעת של כלי המגן שהופקד בידיו. רוטברג, שנודע בכינוי 'מלך המעדר' בזכות כושר עבודתו, פוטר ממשרתו ושקל להתאבד. לבסוף התגלה התעלול ובעקבות לחץ שהפעיל רוטברג על ישראל שוחט ושמואל הפטר, מראשי 'השומר', הוחזר לו כעבור כמה שבועות נשקו והוא שב לתפקידו. הפרק בענייני שמירה שלימדו אנשי 'השומר' את רוטברג בכנרת היה לאחד מסיפורי הפולקלור הידועים מראשית דברי ימיה של תנועת העבודה. הוא

62. ישראל שוחט (לעיל הערה 27), עמ' 34; ספר תולדות ההגנה, א, חלק ראשון, עמ' 287-292, 304; שפירא, הפועל הצעיר, עמ' 211-217; שפירא, חרב היונה, עמ' 108-109; גולדשטיין, בדרך אל היעד, עמ' 40-41; אליעזר לזבראני (עורך), דרכו של אדם: קובץ לזכרו של יעקב פת, הרצליה 1968, עמ' 16-17. חיים פיינברג כתב שהמירה השגורה אז (סביר להניח שבחוגי הפועל-הצעיר – שאליו השתייך) היתה, 'כי באנו ארצה על-מנת לעבוד, והשמירה טובה בשביל הולכי בטל'. חיים פיינברג, 'זכרונות', בתוך: קובץ 'השומר', תל-אביב תרצ"ז, עמ' 183.

63. יוסף אהרנוביץ, 'כלפי פנים', הפועל הצעיר, 1.11.1912; מקום חותם הועד, 'מכתבים אל המערכת, א', האחדות, ח' כסלו תרע"ג (19.11.1912); יעקב רבינוביץ, 'רשימות', הפועל הצעיר, 6.12.1912 (מכאן הביטוי 'מאפיה איטלקית').

64. תמיד [יוסף אהרנוביץ], 'לענייני השעה', הפועל הצעיר, 31.10.1913; יוסף שפרינצק, 'תקופת המעבר בעבודת המשרד הא"', הפועל הצעיר, 7.8.1914; בן-יכובד [שניאורסון], 'עם ספר 'השומר'', במפנה, 19.3.1937, 19.4.1937.

נהפך לאחד מנדבכי הנצחת דימוי 'הפועל-הצעיר' ה'ניקי' הבטלן, שאינו מעריך כראוי את הנשק.⁶⁵ באוקטובר 1912 האשים אלכסנדר זייד, מבכירי 'השומר', את מאיר רוטברג והפועל-הצעיר בחתירה תחת ארגונו באמצעות הקמת גוף מתחרה, שנקרא 'הנוטר'. רוטברג והפועל-הצעיר דחו על הסף את הטענה השקרית, ולאחר בירור נאלץ זייד לחזור בו.⁶⁶ בן-ציון ישראלי, ידידו הקרוב של רוטברג, ראיין לימים את רוטברג ואת נח נפתולסקי על פרשת חטיפת הרובה. שאול אביגור צירף לתעודה המנציחה את הפרשה הערה משלו: 'חומר זה יש לראותו כסודי ביותר ומכוון להדרכתם הכללית של כותבי "תולדות ההגנה"'. בשום צורה אסור שיתפרסם בדפוס. ס"ס [סוף-סוף] לא במעשה זה נתגלמה מהותו היסודית של "השומר" וערכו. אך הכותב חייב לדעת גם את "הצד השני של המטבע".⁶⁷ אנקדוטת חטיפת הרובה ומשפט החברים מעניקים מבע לתחושה שרווחה, שלא כל הפועלים מתייחסים באמות-מידה דומות לנשק ולעוצמה הגלומה בו כגורם משמעותי בהגשמת הציונות. מעבר לתחושה זו, ניכר חששם של אנשי 'השומר' מפני פעילות עצמאית של פועלים בתחום השמירה, מבלי להיות כפופים לארגונם או לחסותם.

עם זאת, אין להתעלם מתרומתו של המגע האישי, שנוצר בין פועלים השייכים למסגרות שונות, להקהיית גילוייהן של מחלוקות אידאולוגיות בחיי היומיום. יחדיו הם התמודדו עם מצוקת הקיום והבדידות. התברור בין שותפים לדרך ולרעיון, שהמציאות הדינמית של הווייתם הפגישה אותם שוב ושוב בנקודות יישוב שונות, גישרה לא אחת על מתחים שניוונו מעקרונות מנוגדים.⁶⁸ לדוגמה, הם השכילו לשתף פעולה בבלימת תופעת האלימות בעת השביתה בחוות סג'רה בשנת 1914. אליעזר שוחט הזהיר אז כי הנוטים למעשי אלימות ב'כיבוש עבודה', 'החפצים לגרש באבן את הזוכה לבל יעקוץ אותנו, יפוצצו בה את ראשו'.⁶⁹ חברים מהפועל-הצעיר ומ'השומר' נמצאו בצוותא במקומות כגון רחובות, חדרה, סג'רה,

65. ספר תולדות ההגנה, א, חלק ראשון, עמ' 288; שפירא, הפועל הצעיר, עמ' 213; משה סמילנסקי, 'בעל המעדר והשלח', בתוך: יוסף שפירא (עורך), מאיר רוטברג: עשרים שנה למותו, תל-אביב 1971, עמ' 12-13; חיה רוטברג, 'צעדים ראשונים', שם, עמ' 32; שאול אביגור, 'לדמותו', שם, עמ' 52.

66. 'משפט זייד-רוטברג', בתוך: שפירא (עורך), מאיר רוטברג, עמ' 80-84; ספר תולדות ההגנה, א, חלק ראשון, עמ' 288.

67. 'פרשת הרובה', את"ה 19.43. בארכיון לתולדות ההגנה' נהגו כמצוותו של אביגור ורק בשנת 1995 נפתח התיק לעיון החוקרים. ההדגשה במקור.

68. עדות יוסף ברץ, את"ה 11.26; עדות חיים צדיקוב, את"ה 11.74. חבר 'השומר' מרדכי יגאל תיאר את מעלות המפגש בחדרה בין אנשי 'השומר' לחברי 'הקומונה החדרתית', שעתידים היו לייסד את דגניה: 'לגבי עצם הפעולה והמטרה כמעט שלא היו הבדלים בינינו. תודות להם שינינו את הדעה המקובלת ש"הפועל-הצעיר-ניקי" הוא בטלן ומוכשר רק להיות מורה או פקיד. ראינו בהם דוגמא חיה של פועל מצוין בכל המובנים וחשבנו שעם כאלה נוכל לעבוד יחד [...] לולא הרעיון, שמתפקידנו השומרי הוא לכבוש מקומות חדשים ולמסרם לאחר-מכן - יכולנו לעבוד ולהישאר אתם ואולי גם להתמוגג לקבוצה אחת'. ראו: מרדכי יגאל, עלי אוקף, תל-אביב [ללא שנת הוצאה], עמ' 36.

69. שפירא, עבודה ואדמה, עמ' 147-155, 402-403; יונתן פרנקל, נבואה ופוליטיקה, תל-אביב 1989, עמ' 476-477; נקדימון רוגל, היוצאים אל ארץ צפון, ירושלים 1987, עמ' 35-36.

דלייקה, אום ג'וני ומצפה, וכן בגופים חקלאיים, כמו 'החורש'. בייחוד ניכרה מידת האחוה ביניהם כאשר נתבעה היחלצות מידית לסיוע, בזמן התנכלות של שכנים ערבים ובדווים.⁷⁰ מקרה קלאסי, המדגים רוח זו, הוא האופן האוהד והתומך שבו הקנה איש 'השומר', מאיר חזנוביץ, את רוזי השמירה לשמעון דוד יפה, חבר הפועל-הצעיר, כדי שיוכל למלא את התפקיד בחוות כנרת.⁷¹

אין להסיק ממה שנאמר לעיל כי ערכם של הניגודים האידאולוגיים היה מבוטל. אנשי 'השומר' נהגו לכנות בשם הגנאי 'שמן זית זך' את חברי הפועל-הצעיר בכלל ואת חברי דגניה בפרט, משום שייחדו את מרב תשומת הלב לחייהם הפנימיים ובשל הדרך ש'קידשו כל דבר השייך לחיים אלה'.⁷² בכואו לסכם את מפעלה של קבוצת דגניה בחלוף אחת-עשרה שנה, כתב אהרנוביץ: 'היא כבשה ארבעה כיבושים בבת-אחת: את הקרקע, את העבודה, את העובדים לעבודה – ואת יצר הניצול. ויש המוסיפים: היא גם חינכה אנשים לחיים ולעבודה משותפים'. אהרנוביץ מצא עדות בקברים המרובים שעל חופי הכנרת והירדן, שלא בנקל עלתה לדגניה הצלחתה זו.⁷³ מקומה של השמירה נפקד. לחסר זה נודעת חשיבות מיוחדת דווקא משום שבא מעטו של אהרנוביץ, אשר ייחס משקל רב לשמירה. הסיבה להשמטה לא היתה מקרית. אהרנוביץ סבר כי 'השומר', מעבר להנחלת השמירה כצו הזמן שראוי גם להיהרג בעבורו, שואף לפתח בקרב הצעירים אידאולוגיה מיליטריסטית לקראת מצבים פוליטיים עתידיים. מניה שוחט סיפרה, בהספידה את אהרנוביץ, כי הלה טען כלפיה שהכיוון של 'השומר' מסוכן בפוטנציה שלו. היום הוא מתכוון להגנה, ובמשך הזמן יפתח לכוה השואף להתקפה'. על רקע זה, הוא שב וטען כלפיה בימי מאורעות 1921, 1929, 1936: 'המוסר היהודי יסודו בפרינציפ מוחלט: לא תרצח! ואין לעשות קומבינציות ופירושים שונים לפרינציפ הזה'.⁷⁴ דווקא לופבן, שהוסיף מעת לעת לשלח את חציו בארגון 'השומר', ידע להזכירו כחלק מפנתאון העלייה השנייה, לצד 'החורש', סג'רה וכנרת.⁷⁵ משמע, הערעור על חלק ממעשי 'השומר' וכן על אורחות חיי אנשיו והתנהגותם לא היה בו כדי להעם את ההכרה במרכזיותו ובחשיבותו במכלול פועלה של תנועת העבודה בשנות הבראשית שלה, אף בעיני מי שדגל ב'מתינות' פוליטית. בו בזמן, גם אותם חברי הפועל-הצעיר שהתייחסו

70. ז. (צבי ולצמן-יהודה), 'מכתב מחרדה', הפועל הצעיר, 21.3.1913; עדויות יוסף ברץ, את"ה 11.26; חיים צדיקוב, את"ה 117.4; תנחום תנפילוב, 'תמרורי דרך', ניב הקבוצה, חשון תרצ"ו; הנ"ל, 'מימים ראשונים', ניב הקבוצה, כסלו תשט"ו; מרים ברץ, 'עם ברלה שווייגר', שם; בלוך (לעיל הערה 57), עמ' 410-411; ספר תולדות ההגנה, א, חלק ראשון, עמ' 290.

71. ראו: ש"ד יפה, 'בכנרת', בתוך: קובץ 'השומר', עמ' 244-255. גם מקרה זה לא היה חף מאנקדוטה מבדחת, שהעידה על היריבות הארגונית. חזנוביץ סנט ביפה, לאחר שראה כיצד הוא מתלבש לקראת השמירה: 'בו, נו! הפועל-הצעיר-ניקן! מה התכרבלת לך בעבאיה כוקנה?'

72. צבי נדב, מימי שמירה והגנה, תל-אביב 1954, עמ' 73, 93.

73. יוסף אהרנוביץ, 'חזון הימים – מושב עובדים', מעברות, א, ב (תר"פ), עמ' 230.

74. מניה שוחט, 'הצו המוסרי', דבר הפועלת, 29.5.1938.

75. יצחק לופבן, 'העלייה השנייה והציונות', הפועל הצעיר, 24.3.1929.

ביתר אהדה למפעלו של 'השומר', נחרדו מפני האופקים הצבאיים-פוליטיים שחבריו חתרו אליהם, וחששו שמא קסם הצבאיות הכובשת יחנך צעירים לנטוש את האמונה העיקשת בעבודה, במדע וברוח כאמצעים המכריעים בתחיית העם היהודי בארצו. ההשקפות המנוגדות בסוגיית השמירה הודגשו בקיץ של שנת 1913.

מאורע זרנוגה

ב-23 ביולי 1913 נכנסה קבוצת ערבים רכובים על גמלים לכרם ענבים שנמצא בין ראשון-לציון לנס-ציונה. הם החלו לבצור אשכולות ענבים. אחד השומרים זיהה אותם, והם חטפו ממנו את נשקו. על רקע זה התעורר עימות בין עשרות מתושבי האזור היהודים לתושבי הכפר זרנוגה, לשם נמלטו הגנבים. במהלך ההתנגשות נהרג אחד הערבים. כמה שעות לאחר מכן נמצאה סמוך לנס-ציונה גופתו של השומר, שמואל פרידמן, שחש לסייע לחבריו אך הגיע לאתר התקרית לאחר סיומה. אהרנוביץ כתב בתגובה להתרחשויות, כי 'במצב פראי זה, שבו נמצא עם הארץ, אין הוא מסוגל להבדיל בין גנבת אשכול ענבים ורציחת איש באופן היותר אכזרי'. הכרחי לזכור זאת 'ולהיזהר מלהוציא את בנינו להורג בעד אשכול ענבים. לא זהו הגיבור שחייו הם תמיד הפקר, כי אם זה שיודע להפקיר את חייו בשעה הצריכה לכך'.⁷⁶

חוד הביקורת של אהרנוביץ כוון להתריס נגד מתן משקל יתר לאלמנט הכבוד, להתריע על הולזול בערך החיים ולהזהיר מפני אי-הבנתם של תנאי המציאות השוררת בארץ. הקביעה הזאת עוררה זעם רב בארגון 'השומר'. חבריו האשימו את הפועל-הצעיר ב'פחדנות'. המינוח הנדון נהפך לסמל ביחסיו המתוחים של הארגון עם הפועל-הצעיר, ולמוטיב מאבחן ששב ונזכר בכתביהם של בני התקופה.⁷⁷ כמה שנים קודם לכן, בראשית ימיה של דגניה, הותקפו צבי יהודה ושרה מלכין בדרכם מטבריה לכנרת בידי ערבים שביקשו לשדוד את הפרדה והחמור שרכבו עליהם. יהודה, 'איש השמירה האמיץ ביותר בין אנשי המשקים ובקבוצות מחוץ ל"השומר"', ניהל עמם חילופי יריות, הפרדה נפגעה, אך השניים הצליחו לפלס את דרכם חזרה. 'ג'דה היתה האישה', סיכם לימים את התקרית אחד המתנקשים.⁷⁸ כלומר, מעבר

76. תמידי [אהרנוביץ], 'לעניני השעה', הפועל הצעיר, 1.8.1913. ההדגשה במקור; ספר תולדות ההגנה, א, חלק ראשון, עמ' 241-242, חלק שני, עמ' 724. על החקירה בעקבות האירוע ובידוי הראיות לצורך הסרת האחריות לתקרית מכתפי היהודים ראו: משה סמילנסקי, כתבים, ט, תל-אביב תרצ"ה, עמ' 128-138.

77. פנחס שניאורסון נתלה בביטוי של אהרנוביץ כדי לקבוע: 'עיתון הפועל הצעיר שפך על "השומר" קיתוני לעג. כלום ראוי הדבר שיקריב חברים בעבור אשכול ענבים או עדר? כך תפסה או מפלגת הפועל הצעיר את מהותו ההיסטורית של "השומר"'. פ' בן-יוכבד [שניאורסון], 'בימי "השומר" ו...בימי ה"הבלגה"', במפנה, 4.9.1936; ספר תולדות ההגנה, א, חלק ראשון, עמ' 288-289. ההדגשה החוזרת של הביטוי 'אשכול ענבים', המלמדת עד כמה היה המונח טעון בעיני בני התקופה גם בחלוף העתים, שם, א, חלק שני, עמ' 721; גולדשטיין, בדרך אל היעד, עמ' 41.

78. יוסף ברץ, 'שרה מלכין', הפועל הצעיר, 1.3.1949; שמואל דיין, 'צבי יהודה - חמישים שנות פועל בארץ', דבר, 24.5.1956; דיין, על גדות ירדן וכנרת, עמ' 53.

לוויכוחים העקרוניים שהומחשו באפיוזודות שנסקרו כאן, בשדה העשייה ידעו גם אנשי הפועל-הצעיר לגונן על רכושם ואף לסכן את נפשם בעת הצורך. עשרים וחמש שנה לאחר מותו של ברל'ה שווייגר הונחה מצבה על קברו בטבריה. יוסף ברץ אמר בטקס: 'אינני יודע למה היה מגיע היסטוריקן בניתוחו ההיסטורי את רעיון השמירה בתקופה ההיא. בשל מה סכנו את עצמם צעירים יהודים [...] בשל פרד, בשל פרה, בשל שק שיבולים [...] לא היה כאן חשבון כספי בלבד; היה בה בשמירה ערך לאומי וערך מוסרי'.⁷⁹ אז כבר טושטשה המחלוקת הקונקרטית, ואת בני התקופה הדאיג יותר ניסיון ציני להסיט את הדגש בתיאור התנהגותם ממשמעותה בפועל בימים עברו לדאגה פרוזאית וחסרת הוד שמא יאבד הרכוש שהופקד ברשותם.

ד. ימי מלחמת העולם הראשונה

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה באוגוסט 1914 העלה שפרינצק את התביעה לחדול משיטת העלמת העין בשאלת היחסים בין היישוב לערבים. נקודת המוצא מבחינתו לשינוי הגישה לא היתה המתיחות עמם אלא התבססות היישוב, ה'דורשת קביעת גבולים בין שני הלאומים'. הוא קרא להביא בחשבון את קיומו של 'גוף לאומי שני' בארץ.⁸⁰ בהכרה ובהודאה הפומבית בקיומה של תנועה לאומית ערבית בארץ-ישראל הקדים שפרינצק את שאר מנהיגי תנועת העבודה.

היחס לצבאיות

הבדלי גישה בקרב הפועלים בסוגיית מקומו של הצבא בחיי היישוב הנבנה ובסוגיית תפקיד הגיוס לצבא, במכלול האמצעים להגשמת הציונות, הסתמנו עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה ואף קודם לכן, בימי מלחמת הבלקן. ביוזמתו של ישראל שוחט ובגיבויים של פועלי-ציון, נערכו בחוגי 'השומר' להתנדב לשירות בצבא העות'מני בשלהי 1912 ובראשית 1913, כחלק מן ההשקפה שחתרה לשכנע את השלטונות התורכיים בנאמנות הקהילה היהודית בארץ-ישראל, ושמגמתה ארוכת הטווח היתה לזכות בדיבידנד עתידי בדמות הרחבת הזכויות המדיניות המוקנות ליהודים. גישה דומה, אם כי מונעת לא מעט מחרדה קיומית לגורלו של היישוב, גילו אנשי פועלי-ציון בראשותם של בן-צבי, בן-גוריון ושוחט, לאחר הצטרפות תורכיה למלחמת העולם הראשונה באוקטובר 1914. הם פעלו להקמת מיליציה עממית, שיתגייסו אליה צעירי היישוב, ובאמצעותה יפגינו בגלוי פטריזמים לתורכיה ונאמנות בעת

79. יוסף ברץ, 'עם גלוי המצבה לדב שויגר ומ. זידלין - שניהם מאנשי ההגנה והשמירה', הפועל הצעיר, 17.2.1944. ברל'ה שווייגר היה מהבולטים באנשי 'בר גיורא'. נפטר מהרעלת דם מחמת הונחת הטיפול בפציעה שנגרמה לאחר שערכים תקפו אותו מהמארב ב-1909.

80. שפרינצק, 'תקופת מעבר בעבודת המשרד הא"י', הפועל הצעיר, 7.8.1914.

צרה לשלטון, ייצרו יחידות שיגנו על שלומו של היישוב בימי המלחמה, יאזנו התגייסות ערבית צפויה וינצלו את ההזדמנות 'להראות בפעם הראשונה למעשה עד כמה אנו מסוגלים להגן על ארצנו ועל כבוד מולדתנו'; כלומר, לרכוש התנסות מעשית בשדה הקרב, ולא פחות חשוב מכך – ליצור מורשת קרב, שתהנך את העם להפנים את כוחה המאבק ועילוויו. התורכים דחו את נסיונותיהם של פועלי-ציון וחוגים אחרים ביישוב להקים מיליציה יהודית עקב חששם מהתססת הערבים ומהשאיפות המדיניות מרחיקות הלכת של יומי הגיוס היהודים. עם זאת, נסיונות אלה סימנו קו ברור מבחינת הגישה האוהדת ביסודה לצבאיות, שאפיינה את פועלי-ציון.⁸¹

לעומת זאת, בהפועל-הצעיר רווחה נימה שונה ביסודה בנוגע לצבאיות. הערכתו של ויתקין כי 'עבודת הצבא תיהפך לחזיון נורמלי בחיינו ותהי לאחדים גם מקור של כבוד ופרנסה', לא נסלחה לו.⁸² גורדון חלם עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה להביע את התנגדותו לה באמצעות נפילה בקרב כחייל בשירות אנגליה, הלוחם נגד הגרמנים,⁸³ אך זה היה סוג של אקט מחאה מוסרי שחלק בינו לבין קרוביו, ותו לא. יחסו של הפועל-הצעיר להשתתפות יהודים בצבאות עמי אירופה הלוחמים זה בזה נקבע כבר בראשית הקרבות. אהרנבוין כתב כי היהודים ממלאים את התפקיד הקומי בטרגדיה האירופית. 'מלבד מאות האלפים שיצאו למלחמה מתוך הכרח, בבחינת "כצאן לטבח יובל", יש לנו גם אלפי "מתנדבים" בכל הארצות, היוצאים מרצונם הטוב לשפוך דמם ודם אחרים ולהגן על "המולדת"'. ובעוד הם מראים בשדות הקטל את גבורתם בפטריוטיזם, עורכים בביתם פגורמים למשפחותיהם שהתעגנו.⁸⁴ נקודת מוצא זו, המבקררת השתתפות פעילה של יהודים במלחמת העולם הראשונה גם כאשר אין בה הכרח להגנת נפש יהודית ולצורכי הישרדות לשמה, היתה עמדת הפתיחה לדיון בשאלה שהונחה בחלוף שנים אחדות של הקות דם לפתחו של כל צעיר ביישוב – האם להתגייס לצבא הבריטי? בעוד חוגי פועלי-ציון מטפחים את רעיון המיליציה העממית, לופבן גרס כי החובה הלאומית של בני היישוב בעת הזו היא לשנן: 'על שלושה דברים עולמנו עומד: על קרקע עברית, על עבודה עברית ועל השפה

81. קול קורא מאת ועדת ההגנה שעלייד ועד ההתעמנות, 'השבוע – ירושלים', הפועל הצעיר, 1.1.1915 (מכאן הציטטה); מתתיהו מינץ, "השומר" ורעיון ההתנדבות לצבא העות'מאני', עיונים, 1 (1991), עמ' 27-15; גולדשטיין, בדרך אל היעד, עמ' 46; יעקב מרקוביץקי, בכף הקלע של הנאמנויות: בני היישוב בצבא התורכי 1918-1908, רמת אפעל 1995, עמ' 31-34, 41-44. לא הכול בחוגי פועלי-ציון ששו לרעיון ההתנדבות לצבא. ראו: סגי'נהור, "הפטריוט", האחדות, כ"ו אב תרע"ד (18.8.1914).
82. ויתקין, 'כח ההתמדה בתנועתנו', הפועל הצעיר, 30.1.1911. אליעזר שוחט שערך את כתבי ויתקין מחק פסוק זה מפני שסבר כי מדובר ב'פליטת עט או פליטת מחשבה חטופה בשטף הכתיבה. כי עבודת הצבא אינו ענין של כבוד ופרנסה, כי אם חובה אזרחית, חובת ההגנה וההתכוננות להגנה בפני צר ואויב. זה הכרח מפני שעדיין לא נתקיימה נבואת ישעיהו "וגר זאב עם כבש"'. מכתב אליעזר שוחט ליהודה ארוז, 28.1.1958, בתוך: שוחט, בנתיבי עבודה, עמ' 121-122.
83. ברנר, 'שרידי שיחות נושנות', כתבים, ד, עמ' 1459-1460.
84. יוסף אהרנבוין, 'בפני המאורעות', הפועל הצעיר, 20.10.1914.

העברית!⁸⁵ אם כן, כבר בפתח המלחמה שורטטו קווי המתאר הפוטנציאליים להתנגשות החזיתית בחוגי הפועלים בדבר סדרי העדיפויות בבניית היישוב ובקביעת גורלו כאשר תוצב זה לעומת זה בהכרזה – לצבא או לעבודה.

'הקבוצה היפואית'

לנוכח התפשטות המלחמה התארגנה 'הקבוצה היפואית'. היא עסקה בריכוז כוחות ובאיסוף נשק כהכנה להגנת תושבי תל-אביב ויפו. חלק ניכר ממייסדיה ופעיליה, בהם סעדיה שושני, דוד ואהרן סברדלוב, שלום פחטר וחיים צדיקוב, היו אנשי הפועל-הצעיר. דרכם הצטלבה במגמת חברי 'ההסתדרות המצומצמת' של בוגרי גימנסיה 'הרצליה', שהזדהו מבחינה רעיונית עם הפועל-הצעיר. שניים מהם, דב הוז ואליהו גולומב, לימים מראשי אחדות-העבודה ו'ההגנה', שבו לעיר לאחר שהות של כמה חודשים בדגניה. בתקופת עבודתם במקום התרחשה שרשרת של שלושה מקרי רצח בגליל, שחשפה אותם בצורה מוחשית לבעיות הגנת הנפש, הרכוש והכבוד היהודי. גולומב כתב בעיצומם של האירועים: 'בכיבוש הארץ צריכים אנו ללכת צעד אחרי צעד בשדה המלחמה, לפסוע על פגרים וללכת, מבלי לראות את החומה לנגד עינינו [...] מוכרחים אנו למצוא דרכים לכיבוש הקרקע, להערת הלבבות בגולה, לכיבוש העבודה ולביטחון היישוב'. ממכתבו נשקפת מזיגה מיוחדת של השקפות שנסאבו ממשכת 'השומר' ופועל-יצוץ, אך גם מהפועל-הצעיר. ביוזמתו של גולומב ובתיווכו של דוד סברדלוב התלכדו 'הקבוצה היפואית' וחברי 'ההסתדרות המצומצמת' של בוגרי גימנסיה 'הרצליה' לפעילות משותפת, שהניחה את המסד לביסוסה של מסגרת הגנה עירונית בתל-אביב. קשרים נוצרו גם בין 'הקבוצה היפואית' לוועד של 'השומר', אך הידברות זו לא הבשילה לכלל איחוד. 'הקבוצה היפואית' חדלה לתפקד לאחר שהושיטה סיוע ליהודי יפו עם גירושם במרס 1917. חותמה של גישת היסוד – קבלת המרות הלאומית והתנגדות ליצירת אגודה נבדלת להגנת היישוב, ברוחו של הפועל-הצעיר, שהיו מגדבכי מאבקו של אליהו גולומב על עיצוב דרכה של 'ההגנה' בראשית שנות העשרים – מוצאה באותה תקופה.⁸⁶

ההסתייגות מניל"י

הפועל-הצעיר הסתייג מ'האקטיביזם המדיני' בימי מלחמת העולם הראשונה. הוועד המרכזי של המפלגה קבע ב-3 במרס 1917 כי פעילות לקידום המטרה הלאומית יכולה להתבטא

85. י' ל-ן [יצחק לופבן], 'צילי-הג', הפועל הצעיר, 11.12.1914. ההדגשה במקור

86. אליהו גולומב, חביון עזו, א, תל-אביב 1953, עמ' 82-83; עדות דוד סברדלוב, את"ה 159.11; חיים צדיקוב וסעדיה שושני, 'פרקי זכרונות', בתוך: ההגנה בתל-אביב, תל-אביב 1956, עמ' 11, 17; ספר תולדות ההגנה, א, חלק ראשון, עמ' 387-395; שפירא, הפועל הצעיר, עמ' 168; גבריאל שפר, 'הופעת "אצולת השירות" ביישוב היהודי בארץ-ישראל', הציונות, ח (1983), עמ' 160-163, 168-172; יעקב גורן, דב הוז: מדינאי בטרם מדינה, רמת אפעל 1999, עמ' 70-76.

כיום 'רק בשמירת הקיים בישוב', תבע להקפיד על ניטרליות גמורה והאשים את אנשי ניל"י בהתנקשות בחיי היישוב.⁸⁷ החלטה זו אושרה באספת הפועל-הצעיר שהתקיימה בדגניה בספטמבר 1917.⁸⁸ אליעזר יפה כתב ביומנו כי הריגול של אנשי ניל"י הוא 'מעשה פיגולים' וכי הם ביצעו את החלק המביש ביותר בטכסיסי המלחמה.⁸⁹ השפה הבוטה העידה לא רק על הרתיעה ממעורבות אקטיבית במהלכי המלחמה אלא גם על החשש העמוק שמא יבולע ליישוב אם יתגלו המעשים. דוד רמז, שנמנה עם הבלתי-מפלגתיים ושהה בימי המלחמה בזכרון-יעקב, גרס כי מעשי ניל"י נושאים אופי הרפתקני והיהדות המאורגנת אינה צריכה לתת ידה לריגול. קפלן נמצא באותו זמן ברוסיה. הוא נמנה עם חסידי הניטרליות וביקר את פעילותו של ז'בוטינסקי לייסוד לגיון יהודי משום שביכר להעניק עדיפות להחדרת ההכרה בצורך בחלוץ העובד ולא בלוחם. שפרינצק הקפיד מאז לגנות לעתים מזומנות את מטפחי מורשתה של ניל"י.⁹⁰ ההסתייגות ממעורבות יהודים במלחמת העולם הראשונה היתה המכנה המשותף היחיד לשלושת ראשי הזרם המתון לימים במפא"י, שפרינצק, קפלן ורמז, בתקופת עיצוב זהותם הרעיונית והפוליטית. תוקפו של נימוק הניטרליות כסיבה להימנעות ממעורבות צבאית התרופף לאחר שכבשו הבריטים את חלקה הדרומי של ארץ-ישראל והגיעו עד גדות הירקון בנובמבר 1917.

בלפור ודחיקת הקץ

הצהרת שר החוץ הבריטי ג'יימס בלפור, ב-2 בנובמבר 1917, בדבר הקמת בית לאומי יהודי בארץ-ישראל התקבלה בפועל-הצעיר בתקווה מהולה בחשש בלתי-מוסתר. בהשקיפו לאחור על תולדות העם היהודי, מצא לופבן ש'כל הימים שנחרתו לזכרון בדפי ההיסטוריה שלנו האחרונים, הם ימי אסון ופגעים לאומיים, ימי בשורה רעה וחזות קשה'. מכאן ניוונה עוצמת התחושה כי עם ההצהרה נבקעה המחיצה שהפרידה בין היהודים לעולם ובאה שעת ההבקעה ברוחו של הרצל. אולם הפועל-הצעיר, שדגל מראשיתו בגישה כי הגשמת הציונות כרוכה

87. מרדכי בן-הלל הכהן, מלחמת העמים: יומן, א, ירושלים 1981, עמ' 504; יצחק לופבן, 'מהימים האחרונים', הארץ והעבודה, א (ניסן תרע"ח) (מרס-אפריל 1918), עמ' 61; ספר תולדות ההגנה, א, חלק ראשון, עמ' 364-365; יוסף גורני, 'בין אקטיביזם היסטורי לאקטיביזם עכשווי: על השקפתם ומעשיהם המדיניים של "פועלי ציון" ואנשי ניל"י', בתוך: ישראל ברטל (עורך), העלייה השנייה: מחקרים, א, ירושלים 1997, עמ' 419-434; שפירא, הפועל הצעיר, עמ' 170.

88. 'מכתבים אל החברים - המכתב הרביעי', סוכות תרע"ט (ספטמבר 1918), אה"ע IV-402. במכתב נאמר: 'הורגש כי נצח התקוה הלאומית לא ישקר הפעם, אף כי הרגשנו את עצמנו נתבעים ליחס פיכה אל כל המתרחש סביבנו'.

89. כתבי אליעזר יפה, ב, תל-אביב תש"ז, עמ' 139-140.

90. עדות דוד סברדלוב, את"ה 159.11; דוד רמז, טורים, תל-אביב 1952, עמ' 12-13; אליעזר קפלן, 'מימים עברו', בתוך: בנימין ווסט (עורך), נפתולי דור: לקורות תנועת העבודה הציונית צעירי ציון-התאחדות ברוסיה הסובייטית, תל-אביב 1955, עמ' 50; יוחנן רמתי, 'בתנועת "צעירי ציון"', בתוך: יוסף שפירא, אליעזר קפלן: חזון ומעש, תל-אביב 1973, עמ' 21, 24.

בעבודה מייגעת של דורות, נאלץ לסגל עצמו לרפואי פעילות במצבים שממד הזמן בהם נעשה לפתע גורם אקוטי. דילמה זו תשוב ותעיק על המפלגה בעתות סער ופרץ, שפקדו את היישוב תדירות מאז ואילך. האתגר המרכזי שטרד את חבריה היה להבטיח כי השאיפה למימוש החזון בקצב מואץ לא תפגום בערכי התחדשות העם בעבודה וביצירה עצמית. דאגתם היתה שהתקופה הקרבה תאופיין בהרחבה ובהתפתחות הדרגתית ולא תצטייר כימי מהפכה המתהדרים בשינוי ערכין. היא התבטאה בסתירה בין הציפייה קצרת-הרוח לעבודת בניין ממשית ובין ההכרזה הנוקבת כי 'אין אנו דוחקים את הקץ'. אזהרת הפועל-הצעיר, פן הפחת תקוות מוגזמות והליכה שבי אחר אשליה אקראית של כוח מדומה ורעשני יובילו להיתלות במומנטים פוליטיים חולפים, עמדה עד מהרה במבחן המציאות, בימי פולמוס ההתנדבות לגדוד העברי בשנת 1918.⁹¹

חריף לא פחות מהמתח ברמה הכללית-הלאומית, היה המתח ברמה האנושית-הפרטית, של כל אדם לגופו, המודע כי קרב היום שאמור לחולל תמורה מרחיקת לכת בגורלו. ביסוד טלטלת הרגשות לנוכח ההמתנה הדרוכה לקראת בוא הבריטים עמדה התהייה כיצד ישפיעו חילופי השלטון הפוליטי בארץ על החלומות, הכיסופים והמאוויים של הפרט. מרדכי קושניר (שניר) מהבלתי-מפלגתיים ראה בהכרעה הקרבה את שאלת הדור, מבחינת אותם צעירים אשר בחרו להתנסות בהרפתקה הארץ-ישראלית: 'מה הננו; האם איברים מדולדלים של גוף-אומה הכלה לגוץ, הבני כת-איסיים או תא יסודי בבנין האומה השבה לבית חיותה?'.⁹² לא הכול עמדו בחרדת הרגע. החששות מפניו נשקפים בחדות אכזרית במכתב ההתאבדות שהשאיר אחריו צבי רוניק, חבר דגניה. הוא התאבד בירייה על קברו של משה ברסקי ב-23 במרס 1918. באותה עת חיו יהודי הגליל בהמתנה חסרת סבלנות לבוא האנגלים, שכבר השתלטו על יהודה. צבא תורכי וגרמני חנה בתוככי דגניה. רוניק כתב:

כן. הפעם חושב אני לגמור. לגמור בחשבונות הכספיים, רוחניים, פיזיים וכו' וכו' [...]. תם ונשלם. ויתרתי על העתיד הקרוב ומוסר לכם את חלקי, - משום שמה הכל זה נוגע לדבר פיזי, המפרפר ומתפתל ואינו רואה שום מוצא, המכונה בשם 'לב', הסובל יסורים של רגעים שנים לנצח? האם כדאי הוא כל הסבל בשביל התקווה? בכל אופן בכדי לצאת ידי חובה תמסרו פריסת שלום לאנגלים. וגם הביתה אל תתעצלו למסור את... מה למסור. אל תמסרו כלום. חש אני שרק מתחיל אני לחשוב אודות הבית ומסוגל אני לקומפרומיסיים.⁹³

91. יוסף שפרינצק, 'הנוכל?', הארץ והעבודה, א (ניסן תרע"ח) (מרס-אפריל 1918), עמ' 3-5; יוסף אהרנובין, 'מפרק לפרק', בנכר, עמ' 8-9; יצחק לופבן, 'ב' נובמבר', הפועל הצעיר, 13.11.1919.

92. מרדכי קושניר, 'הגיגים', האדמה, י-יא (תמוז-אב תר"פ) (יוני-אוגוסט 1920), עמ' 445.

93. מכתב צבי רוניק וכן קורות חייו, ארכיון קיבוץ דגניה א'. תודתי למוקי צור שהפנה את תשומת לבי למכתב זה. לפי גרסה נוספת, רוניק השאיר אחריו פתק שבו כתב: 'פסה התקווה, הלא נבוש: אנו, עם עתיק יומין, נשים את מבטחנו באנגלים. הבנין לא יקום. איני מאמין'. ראו: שמואל דיין, עם חצי יובל שנים של דגניה, תל-אביב 1935, עמ' 158.

חסידי ה'מתינות' בהפועל-הצעיר גרסו, כי גילויי התמורה הפנימית והחיצונית של האדם היהודי והתאמת דרך חייו למציאות הארץ-ישראלית הם תהליכים שהכרח לנהלם באורח מושכל וחף מתפניות חדות. שמואלי עמד על כך שהקיצוניות בחיי הפועלים מביאה לעתים לתוצאות משמחות, כגון השתלבותן של הבחורות בעבודת החריש בסג'רה, אך ציין כי 'מכיון שהדבר בא לנו בקפיצה פתאומית, מי יודע אם אין בזה גם מעט מאהבת הברק החיצוני, מההפתעה הגבורתית...'. על אף ספקותיו, הוא הודה בקסם היופי של החיזיון וגם כי הלב מתמלא גאון לאומי לנוכח גבורת הרוח של הפועלות. הדגשתו כי "אין קפיצות בהיסטוריה" והכל נעשה רק בהתפתחות מדורגת,⁹⁴ היתה אבן היסוד של ה'מתינות'. הדילמה כיצד לנהוג בכל פעם שהופיעו על סדר היום שאיפות ההולכות שבי אחר מקסמים שהבטחה בחובם, גלויה או סמויה, לחולל תמורה מרחיקת לכת באופני הגשמתו של החזון הציוני, העיקה שוב ושוב על הדוגלים בדרך ה'מתינות' בחיי הפרט ובמערכות הציבוריות.

ה. סיכום

בתקופה שבין ייסוד הפועל-הצעיר לתחילת כיבוש הארץ בידי הבריטים, ניתן להצביע על כמה מישורים שניכרה בהם גישה הדוגלת ב'מתינות' במפלגה: ראשית, במגמה להקהות את החיכוך הכרוך ב'כיבוש העבודה' בחיי היומיום; שנית, בשאיפה להתרחק משלהוב יצרים על בסיס לאומי; שלישית, בסירוב להכשיר את האלימות כאמצעי במאבק פוליטי; רביעית, בהכרה כי ההתמודדות בארץ-ישראל יסודה לאומי וכי בהסדר בין הלאומים טמון המפתח לפתרונו; חמישית, ברתיעה מהפיכת העיסוק בענייני הגנה למנוף מכריע בחיי היישוב; שישית, בשלילת הצבאיות; שביעית, בהצבת מתרסים אידאולוגיים בפני השאיפה לדחוק את הקץ על חשבון פיתוח הדרגתי של הארץ.

מטבע הדברים עסק המאמר לא מעט בימי יריבות ועימות. עם זאת, אין להבין לאשורם את התקופה ואת העניינים שנדונו כאן, ובכללם גם את מקורות היווצרותה של הגישה ה'מתונה', בלי להבליט את הקוד העקרוני שאפיין את מעשי הפועלים באותם הזמנים. קוד זה נבלע לעתים בסערת המחלוקת ואף צוות פעמים ביד מכוון בדיעבד. יעקב אפטר התווה את קווי המתאר שלו בכאב וברגש:

לנו יש דרך ארוכה למטרה נשגבה ואולי רחוקה, ובדרך הזאת אובדים לנו הרבה מהקרובים לנו, הרבה מהיקרים לנו, החל מאם יולדתנו וגומר בחברים ורעים חדשים שרכשנו לנו כבר אחר התבגרותנו. אבל אנו איננו מביטים אחורנית, איננו מפנים את פנינו לצדדים כי אם מבליגים על הכל וממשיכים את דרכנו. אנו נולדנו בתקופה כזו,

94. ממשי [מנחם מנדל שמואלי], 'מכתבים מהגליל (ב)', הפועל הצעיר, טבת תרס"ט (דצמבר 1908 - ינואר 1909).

שדרשה ודורשת מאתנו להיות קודש לד' כבר מצאתנו מרחם אמנו ובתור שכאלה מוכרחים אנו להגיד בשעת כל מקרה ומקרה, בעת כל אסון ואסון את המילים הנשגבות – יתגדל ויתקדש וגו' – יתגדל שמו של אותו האידיאל שבשבילו מוכנים כולנו להביא את גופותינו ונשמותינו לקורבן. ואם אבדו לנו יקרים – נקים להם זכר על-ידי מסירותנו לאותו העם ולאותה הארץ והשפה, שגם הם היו מוכנים בכל רגע לעלות קורבן עבורם.⁹⁵

ה'מתניות' הוכפפה בשנותיו הראשונות של הפועל-הצעיר ל'כיבוש העבודה', שנתפס ככלי המדרבן גם לעימות. בקרב רבים מבכירי המפלגה רווחה הדעה כי עימות לאומי הוא בלתי-נמנע, ומוטב בינתיים להסוות את האיום הצפון בו עד שתתחזק הנוכחות היהודית בארץ. בתקופה שנדונה כאן נחשפה הגישה ה'מתונה' לעתים נדירות להתמודדות עם אירועים קונקרטיים. בה בשעה, כמה מהאישים שהסתייגו מהיבטיה השונים של ה'מתניות' ביכרו במהלך הזמן להקדיש את מרצם להגות ולפעילות בתחומים המצויים בויקה לעולם העבודה, ורחקו מהספירה המדינית והבטחונית. שלמה צמח נסע ללימודים אקדמיים בצרפת. זאב סמילנסקי התמכר לעולם הסטטיסטיקה, יוסף אהרנוביץ גלה למצרים בימי מלחמת העולם הראשונה ומאז שנת 1920 לא יצא עוד מתחומי ארץ-ישראל עקב בעיות בריאות; הדבר פגם במעמדו כניצב בראש ההייררכיה הבלתי-מוצהרת בהפועל-הצעיר, בעידן שמגע שוטף עם יהדות אירופה היה גורם מרכזי בפוליטיקה היישובית. אליעזר שוחט שיקע עצמו בעבודה ארגונית וחקלאית בגליל; אף-על-פי שסמכותו נשארה בתוקפה, הוא לא היה מנהיג של ציבורים גדולים אלא מורה-דרך לחבורת אנשי סגולה, אשר בפעילותם שלטה 'הנטיה להעלמה עצמית' וקידוש מעשה ההגשמה האפרורי בחיצוניותו.⁹⁶ לכך ראוי לצרף את המסורת הערכית שהתפתחה בהפועל-הצעיר, ולפיה מיטב החברים מצויים במקומות הכיבוש; בדגניה, בחולדה ובגליל. מידת השפעתם היחסית נבעה מכוח הקרבתם ומהמופת שנגלה בדרך חייהם לאורך ימים, ולא נמדדה במספר הקולות שחסו תחת מרותם. בנסיבות אלה, פוטנציאל הקשת האידיאית והאישית הרחבה ששרר בהפועל-הצעיר לא הוצא מן הכוח אל הפועל. המפלגה תחמה עצמה בהדרגה למסגרת דמוית-כת המגלה אורח התנהגות אליטיסטי כלפי המציאות הסובבת.⁹⁷ שפרינצק, המוציא והמביא הפוליטי של המפלגה, חיזק בהדרגה אך בהתמדה את מעמדו. הוא נהג לומר ביראת כבוד על גורדון, שוחט ועוד כמה מבחירי מגשימי העבודה בארץ: 'הם בבחינת נרות החנוכה שקודש הם, ואני – אני רק השמש שלהם בלבד'.⁹⁸ אולם למעשה צבר שפרינצק השפעה מספקת בהפועל-הצעיר כדי להטותו בבוא העת לדבקות ארוכת ימים בנתיב ה'מתניות', על שני דפוסיו.

95. מכתב יעקב אפטר ליוסף ברץ, י"ב ניסן תר"פ (31.3.1920), ארכיון פרטי של יעקב אפטר.

96. שלמה צמח, סיפור חיי, ירושלים ותל-אביב 1983, עמ' 73-130; שורר, 'יוסף אהרנוביץ', במערכה ובמערכת, עמ' 220-235; שפרינצק, 'הענוותן (זאב סמילנסקי)', בכתב ובעל-פה, עמ' 419-422; ישראל קולת, 'אליעזר שוחט ו"הפועל הצעיר"', אבות ומייסדים, תל-אביב 1976, עמ' 115-134.

97. זאב צחור, בדרך להנהגת היישוב: ההסתדרות בראשיתה, ירושלים 1982, עמ' 18-19, 73.

98. שורר (לעיל הערה 4), עמ' 243-244.

ראשיתה של מציאות זו בשנים שקדמו לפרוץ מלחמת העולם הראשונה. היא ניכרה ביתר עוצמה עם כיבוש דרום הארץ ומרכזה בידי הבריטים בשלהי 1917. בעוד היישוב מתאושש מפגיעה של פרשת ניל"י ומעניק סעד לחילוצם של האסורים בכלא דמשק, בכללם רבים מחברי 'השומר', נחפז להתרגש פרק חדש בקורותיו. בזמן ש'הוצאה מחשבת "השומר" לקרדום, נולדה בתה: ההתנדבות'.⁹⁹ אבל פרשה זו ראויה לעיון נפרד.

99. משה סמילנסקי, 'רשימות - על השומר', בתוך: רחל ינאית (עורכת), על הסף: קבץ לעניני החיים ולספרות, ירושלים 1918, עמ' 44. לימים כתבה ינאית על טקס הפרידה מן המתנדבים, שאליו באו חברי 'השומר' עם דגלים: 'אכן צדק משה סמילנסקי באומרו: "ברגע שהונפה החרב על חברי 'השומר' בגליל - נוצרה ההתנדבות על-ידי 'השומר' ביהודה"', רחל ינאית בן-צבי, אנו עולים: פרקי חיים, תל-אביב 1959, עמ' 512.